

Iva Salopek Bogavčić
(Zagreb)

PRILOG ISTRAŽIVANJU DOGAĐANJA NA GRADIŠKOM PODRUČJU TIJEKOM RATA 1788.-1791.

UDK 94(497.5 Gradiška)“1788/1791”

94(497.6 Gradiška) “1788/1791”

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 18. 12. 2006.

Rad opisuje događanja u jednom lokalnom segmentu austrijsko-osmanjskog rata 1788.-1791. (koji je na hrvatsko-slavonskom, odnosno bosanskom dijelu habsburško-osmanske granice poznat i kao Dubički rat). Najprije se prikazuju vojne prilike koje su vladale u dvjema istoimenim pograničnim utvrdama na suprotnim obalama Save, slavonskoj Gradiški (danas Stara Gradiška) i bosanskoj Gradiški ili Berbiru (danas Bosanska Gradiška). Premoć austrijske strane u ljudstvu, naoružanju i fortifikacijama dovela je u ljeto 1789. do osvajanja Berbira i njegove kratkotrajne okupacije. Osim postojeće historiografije, u radu se koriste onodobni novinski izvori, crkveni ljetopisi i lokalne narodne pjesme, a kao glavna novost donose se dosad nepoznati grafički prikazi ratnih sukoba na granici kod Gradiške. (Ur.)

Ključne riječi: austrijsko-osmanski rat 1788.-1791., Dubički rat, granične utvrde, Stara Gradiška, Bosanska Gradiška (Berbir), grafički prikazi.

Uvodna napomena

Naišavši na neobjavljeni grafički list s prikazom četiriju različitih lokaliteta na osmansko-austrijskoj granici koji se odnose na početak sukoba u sklopu ratnih zbivanja 1788., pokušala sam na temelju tiskane literature, objavljenih izvora te samih grafika i arhivske građe rekonstruirati događanja na teritoriju Gradiške pukovnije za vrijeme rata 1787.-1791.

Prošlost Gradiške,¹ od njezinih početaka u 13. stoljeću² preko kontinuirane naseljenosti jednoga grada na dvije savske obale sve do ukinuća jedinstve-

¹ Ime *Gradiška* postojalo je u raznim verzijama za oba naselja s lijeve i desne strane rijeke Save sve do sredine 16. st., kad se javljaju dva oblika za isto naselje: *Gradiska* i *Gradiška Turcicum* (u upotrebi npr. već od Laziusove karte iz 1556.: v. Mirko MARKOVIĆ, *Descriptio Croatiae* (Zagreb, 1993.), 49), ali tek 1750., osnivanjem Friedrichdorfa, Gradiška postaje Stara Gradiška, a novoizgrađeno naselje Friedrichdorf postaje Nova Gradiška. U tom razdoblju *Gradiska Turcicum* naziva se Berbir.

² Tadija SMIČIKLAS, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, sv. I-XVIII (dalje CD) (Zagreb, 1904.-1990.), sv. VII: 195.

nog grada poslije rata 1691. i do pretvaranja grada u dva neprijateljska teritorija, dvije utvrde na tlu dviju država, obrađivana je dosad na mnogo načina.

Problemom Bosanske i Slavonske Gradiške bavio se Husref Hadžialagić u svojoj knjizi *Gradiška u prošlosti*,³ baš kao i dr. Josip Kljajić u svojoj doktorskoj disertaciji *Krajiške tvrđave na Savi u 18. i 19. stoljeću*⁴ i u radu “Stara Gradiška u 18. stoljeću”,⁵ gdje su, osim presjeka povijesnih događanja, razjašnjeni i detaljno ilustrirani svi stupnjevi u razvojnim fazama fortifikacije Stare Gradiške. Urbanističkim aspektom razvoja utvrde i naselja Stara Gradiška bavio se Vladimir Bedenko.⁶ Zanimljive podatke o sukobu 1787.-1791. navodi Ante Brlić,⁷ analizirajući list *Wienerblattchen*. Osim novina iz tog doba, poneku informaciju o događanjima na gradiškom području donose Kronika franjevačkog samostana u Cerniku⁸ i Ljetopis franjevačkog samostana u Osijeku.⁹ Drukčiji vid informacija o aktualnim događanjima iznio je, u preglednoj povijesno-političkoj knjizi koja se dotiče i problematike austrijsko-osmanskog rata 1789., suvremeni mađarski autor Sámuel Decsy (1742.-1816).¹⁰

Povijest nastanka utvrde Stara Gradiška opisao je i Luka Ilić Oriovčanin u *Nevenu*,¹¹ kao što je i detaljniji pregled stanovništva, djelatnosti i ustrojstva Gradiške pukovnije na temelju arhivske građe dao Lazar Čelap.¹² Ključna literatura za ovu temu jesu *Lovorike* Luke Ilića Oriovčanina, koji opisuje

³ Husref HADŽIALAGIĆ, *Gradiška u prošlosti* (Delnice, 1995.).

⁴ Josip KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde na Savi u 18. i 19. st.* (Zagreb, 2001.), doktorska disertacija.

⁵ Josip KLJAJIĆ, “Stara Gradiška u 18. st.”, *Peristil. Zbornik radova za povijest umjetnosti* (2003.-2004.), 59-84.

⁶ Vladimir BEDENKO, “Urbanistička prošlost Stare Gradiške”, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 2-3* (Zagreb, 1976./77.), 109-115.

⁷ Ante BRLIĆ, “Slavonska vojna krajina kao poprište vojnih događaja 1787-91, u izvještajima bečke štampe onog vremena”, *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske Vinkovci* (dalje: GOMHV) (1968.), 187-202.

⁸ *Protocollum conventus Czernekiensis S. Petri principis apostolorum* (dalje: *Protocollum*), 320, 321, 322, donosi nekoliko informacija o početku rata 1788. Kronika je pisana latinskim jezikom i original se čuva u Franjevačkom samostanu u Cerniku (dalje: FSC).

⁹ Stjepan SRŠAN, “Ljetopis franjevačkog samostana u Osijeku”, u: *Osječki ljetopisi 1686-1945.* (Osijek, 1993.), 101-116.

¹⁰ Sámuel DECSY, *Osmanographia. Harmadik Rész* (1789.). Privatna zbirka Bogavčić. Zahvaljujem prof. dr. Jadranci Damjanov na prijevodu ključnih stranica vezanih uz Dubički rat.

¹¹ Luka Ilić ORIOVČANIN, “Stara Gradiška”, *Neven. Zabavni i poučni list, drugogodišnji tečaj*, ur. Ivan Perkovac i Vojko Sabljic (Zagreb, 1853.), br. 30.

¹² Lazar ČELAP, “Gradiška graničarska regimenta”, *Historijski institut Slavonije* (dalje: HIS) (Slavonski Brod, 1972.), br. 9, 9-42.

događaje u Gradiškoj pukovnji na temelju arhivske građe¹³ s kojom je bio u izravnu kontaktu, kao što i navodi narodne pjesme¹⁴ iz tog razdoblja koje je prikupio.

Važan izvor za razumijevanje ovog sukoba kod Stare Gradiške u sklopu austrijsko-osmanskog rata 1788.-1791., osim neobjavljene arhivske građe,¹⁵ jesu i narodne pjesme, kao i grafički prikazi topničkih sukoba 1788.-1789. između Stare Gradiške i Berbira. Na žalost, prilikom pretraživanja arhivske građe u Hrvatskom državnom arhivu, u fondovima Slavonske Generalkomande i Ujedinjene bansko-varaždinsko-karlovačke generalkomande za razdoblje 1783.-1792. nisam pronašla niti jedan relevantan dokument koji bi se odnosio na sukob 1787.-1791. na području Gradiške pukovnije.

Razvoj utvrda Gradiške i Berbira do 1785.

Gradiška je vjerojatno od srednjeg vijeka, kad se prvi put i spominje kao *portus super Zavam Alsogradisca*,¹⁶ funkcionirala kao grad na dvije obale rijeke Save, što se može vidjeti i iz njezina naziva *vadum Gradisthe*¹⁷ u 15. st. i *Gradishkhi Wrodt*.¹⁸ Luka Ilić Oriovčanin¹⁹ navodi da je Gradiška u 16. st. bila dijelom kamena, a dijelom drvena utvrda s lijeve obale Save koju je izgradio neki Grgić, i to na lokaciji današnjeg sela Pivare.²⁰ Po Oriov-

¹³ L. I. ORIOVČANIN, *Lovorike gradiškog narodnog graničarskog puka br. 8.* (Zagreb, 1874.). U uvodu svoje knjige Oriovčanin navodi da je bio u kontaktu s arhivskom građom gradiške graničarske pukovnije, kao i sa službenim dopisima pukovnije, te je tu arhivsku građu gradiškog područja imao potrebu istražiti i zapisati neke ključne događaje (ORIOVČANIN, *Lovorike*, 1).

¹⁴ Oriovčanin je također prikupljao narodne pjesme iz sredine 19. st. koje govore o događajima na gradiškom području.

¹⁵ Odnosi se na nekoliko dopisa arhivske građe Gradskog muzeja Nova Gradiška (dalje: GMNG).

¹⁶ SMIČIKLAS, *CD*, VII: 195.

¹⁷ HADŽIALAGIĆ, *Gradiška*, 31.

¹⁸ Georg HELLER, *Comitatus Poseganensis* (München, 1975.), 206. Promjene toponima Gradiška od 16. st. nadalje: Hradistie, 1534.; Gradische in portu fluvius Zaws 1536.; Gradystha et Rewa, Gradyski castrum, 1540.; Gradischye, 1545.; Gracsiza, Gradischa Ry, Gradischyarewe, Gradiczka, 1548./49.; Gradyska, 1552.; Gradysthye Rewa, Gradishkhi Wrodt, 1554.; Gradischer vrfar, 1560.; vadum Gradystschye, 1560.; Gradischky Wrod, 1567.; Gradiskia, 1622.; Gradischka, 1660.; Gradichky pag, 1720.; Gradiska fortalitum, 1739.; Gradiška, 1740.; Gradiska, 1806./8.; Alt Gradischka, S(z)tara-Gradishka praesidium, 1829.; Alt Gradischka, Gradiska Vetus, O Gradiska, Stara Gradiska, 1897.; Gradiška stara, O-Gradiška, Alt Gradiška, 1910.

¹⁹ ORIOVČANIN, "Stara Gradiška". Isti sadržaj je naveden u Liber memorabilium de Vetero Gradiska (dalje: LMVG), pisanom na latinskom jeziku, fotokopija GMNG.

²⁰ Selo Pivare nalazi se danas sjeveroistočno od Stare Gradiške, neposredno uz rijeku Savu.

čaninovom opisu, utvrda je stajala na uzvisini pokraj potoka Starča te je u prvim provalama Osmanlija u Slavoniju poslije Mohačke bitke dijelom stradala. Kao utvrđeno mjesto s ogradom od dvostrukog plota i nabijenom zemljom u 16. st. zasigurno nije mogla odolijevati osmanlijskim napadima.

Kako je tada izgledala utvrda može se samo nagađati, jer prvi grafički prikaz utvrde datira tek iz 17. stoljeća.²¹ Osmanlije su prvi put napali Gradišku 1528., što je rezultiralo time da je ona stavljena pod upravu grofa Bánffyja kad je on 1535. postao župan Požeške županije. Tu prvu Gradišku, spomenutu 1535. pod upravom Đure Banffyja, ubrzo su osvojili Osmanlije pod Husrev-begom te ju spalili i osnovali novi grad uz rijeku Savu. Na razvalinama stare utvrde Osmanlije su napravili tabor te je započela izgradnja nove utvrde bliže rijeci Savi. Gradišku je 1553. spalio Petar Erdödy, ali su je Osmanlije ubrzo ponovo izgradile, i to od opeke i kamena. Pod osmanskom vlašću gradiška je utvrda (kao i jedinstveno naselje na obje strane rijeke) bila od 1535. do 1688., kada su se Osmanlije predali.²² Tijekom 1688. utvrdu na desnoj strani, tzv. Berbir, porušile su austrijske čete Ludviga Badenskog, ali je osmanska vojska bila stalno prisutna s desne strane rijeke, jer već krajem 1688. Luka Ibrišimović piše o prijetnji osmanske vojske oko Gradiške,²³ koja se i ostvarila u bitci kod Svinjara 5. rujna 1688. u kojoj je paša bio poražen.²⁴ U novom naletu 1690. bila je osvojena lijeva obala Gradiške, koja je ostala pod osmanskom vlašću do 1691. kada su Osmanlije napustile utvrdu na lijevoj obali rijeke Save.²⁵ Ponovo izgrađenim Berbirom zapovijedao je do 1716. Mustafa-paša, kada je utvrdu na desnoj obali rijeke Save osvojio austrijski zapovjednik Maksimilijan Petrasch.²⁶ Tijekom dužeg razdoblja, od 1716. do 1737., Berbir je potom bio u austrijskim rukama, što je omogućilo plansku izgradnju utvrde Gradiška.²⁷ Tek završetkom rata 1737.-1739. Berbir ponovno postaje osmanski, a granica se utvrđuje na rijeci Savi.²⁸

²¹ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Grafička zbirka, inv. br. 1413.

²² Ive MAŽURAN, *Osnivanje vojne granice u Slavoniji 1702. godine* (Osijek, 2005.), 23.

²³ Radoslav LOPAŠIĆ, "Slavonski spomenici za XVII vek. Pisma iz Slavonije u XVII veku (1633-1709)", *Starine JAZU*, br. 30 (Zagreb, 1902.), 73-75.

²⁴ LOPAŠIĆ, "Slavonski spomenici", 1902., 83.

²⁵ MAŽURAN, *Osnivanje*, 45.

²⁶ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 152. Brodski zapovjednik vršio je nadzor i nad gradiškom utvrdom. Poslije Petrascheve smrti, kao zapovjednika Slavonije zamijenio ga je general Rudolphin, pa general Oduyer.

²⁷ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 144-145. Namjera je bila gradišku utvrdu osposobiti za 300 članova posade bez velikih sredstava. Pod Petrashevim zapovjedništvom srušeni su obrambeni položaji i baterije prema rijeci, izravnat je teren, postavljene su male palisade oko tvrđave, izgrađeni su prsobrani.

²⁸ MAŽURAN, *Osnivanje*, 45. Od tada se jedinstveno naselje na suprotnim stranama rijeke dijeli na dva naselja, što rezultira preseljenjem velikog broja stanovnika s hrvatske strane na bosansku stranu i obratno.

Prema planu iz 1715.,²⁹ gradiški kaštel je bio kvadratnog oblika s dvije kule prema sjeveru te je bio okružen trokutastom utvrdom i grabištem.³⁰ Tijekom 1721. zapovjednik Gradiške je bio Gaunn³¹ i tada je u Gradišku dovezeno dosta vapna, gradbenog materijala i kamena za gradnju barutane i vojarne, a grad je bio opskrbljen oružjem i streljivom.³² Tijekom uprave zapovjednika De Burga (umro 1723.), uređeno je grabište utvrde i izgrađena zgrada vojarne na dva kata. Na temelju dozvole Eugena Savojskog, pod Soyerovim zapovjedništvom došlo je daljnjeg uređenja grabišta.³³ Plan gradiške utvrde iz 1725. inženjera Zarnizera³⁴ prikazuje okolna naselja i samu buduću utvrdu u zvjezdastom obliku.³⁵ Na planu iz 1725. vidi se urbanistički razvoj Gradiške, koja je tada imala 17 blokova naselja i novoizgrađena Osječka vrata u osi tvrđave prema sjeveru. Sljedeća dva plana gradiške utvrde, iz 1732.³⁶ i 1739.,³⁷ prikazuju novonastale objekte kao što su katolička crkva, skladišna zgrada, stan upravitelja solnog ureda, zgrada glavne straže i magazin soli. Od značajnih radova izvan gradiške utvrde, ističe se gradnja pontonskog mosta 1737. koju je inicirao Hildburghausen, zapovjednik hrvatskih i carskih snaga oko Gradiške i Broda.

Osnivanjem pukovnije sa središtem u Gradiški 1747. godine naselje unutar utvrde više nije imalo samo vojnu namjenu, već se naglasak počeo davati i civilnim elementima tako što su nastajale nove civilne kuće, kao i drugi civilni elementi poput kontumaca i groblja. Kratkotrajni rezultat toga proce-

---

²⁹ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 2001.,142. Plan de Gradisca sub la Sava En Slavonie, KAW Kartensammlung Alt Gradiska Inland C VII, Nr. 6., autora Parette de Sillea.

³⁰ Grabište je prirodno ili umjetno udubljenje oko tvrđavnog bedema u koje se po potrebi puštala voda.

³¹ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*,175. Zapovjedništvo je umjesto Gauna 1723. preuzeo Guldinast.

³² KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*,175.

³³ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 176, navodi kako je inženjer Mayer stigao zbog uređenja grabišta oko utvrde.

³⁴ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 176, navodi kako su na planu ucrtani noviji objekti u kaštelu, kao barutana, vojarna, zgrada zapovjednika tvrđave, pravoslavna crkva, franjevački samostan i magazin soli. Nova površina utvrde bila je za 2/3 veća od prethodne. Oko utvrde Gradiška izvedena je planska sječa šuma radi radova na utvrđenju.

³⁵ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 177-180, navodi da su tvrđavu okruživali grabište, zaklonjeni ophod i glasija.

³⁶ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 177-180. Na planu iz 1732. prvi put su prikazani katolička crkva ispred samostana, skladišna zgrada u prvom bloku na istočnoj strani utvrde i stan upravitelja solnog ureda pored samostana.

³⁷ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 180-181, navodi plan iz 1739. koji donosi detaljan popis dijelova fortifikacije, s legendom na francuskom jeziku, autora Thomasa Barmeyera de Barienkoffera. Novonastali objekti kod Gornjih vrata su zgrada Glavne straže, označena slovom P, i magazin soli u prvom bloku sa zapadne strane.

sa bilo je i dobivanje statusa vojnog komuniteta,³⁸ u čijem sastavu su bili Utvrda, Gornji i Donji Varoš, Gorice i Mali Strug. Prema Engelu,³⁹ Stara Gradiška je oko 1760. imala 170 hrvatskih i 34 srpske kuće te je tako bila najveće naselje u novoj pukovnji.

Šezdesetih godina 18. st. dolazi do preuređenja fortifikacije, što je vezano uz ekspanzivnu politiku Josipa II. prema Bosni i Srbiji, tj. uz planove o istjerivanju Osmanlija iz Europe i ovladavanju plovnim savskim i dunavskim putem. Plan starogradiške utvrde iz 1760.⁴⁰ prikazuje novu obrambenu liniju sastavljenu od lineta,⁴¹ kontragardi,⁴² skrivenog puta⁴³ i glasije.⁴⁴ Na tom planu naglasak je na obrambenom dijelu prema rijeci Savi, gdje su sagrađeni plitki bastioni,⁴⁵ polubastioni, kurtine,⁴⁶ jedan redan⁴⁷ i grabište.⁴⁸

³⁸ ĆELAP, "Gradiška graničarska regimenta", 11-12. Status vojne općine Stara Gradiška je imala u razdoblju 1748.-1787.

³⁹ Franz Stefan ENGEL, *Opis kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema* (Novi Sad: Matica srpska, 1971), 186-187.

⁴⁰ Prema KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 204, plan su napravili inženjeri Ferdinand Klotze i Josef Strohm.

⁴¹ Lineta je vanjski fortifikacijski objekt (vrsta reduta) građen za ojačanje obrane glavne građevne tvrđavne fronte, čija je zadnja strana otvorena ili ograđena samo preprekama. "Lineta", *Vojna enciklopedija* (dalje: VE), 2. izdanje (Beograd, 1975.), 87.

⁴² «Kontragarda», VE, 526. Kontragarda je uzak vanjski fortifikacijski objekt građen ispred čela bastiona i revelina s ciljem obrane grabišta i podnožja glavne tvrđavske fronte.

⁴³ Prostor između glasije i ruba vanjskog rova, bitan za kretanja braniteljskih jedinica.

⁴⁴ «Glasija», VE, 218. Glasija je zemljani nasip s blagom kosinom oko vanjskih tvrđavskih bedema.

⁴⁵ «Bastion», VE, 502. Bastion je isturena, najčešće peterokutna kula, stvorena kao nasljednik rondela u svrhu izbjegavanja mrtvog prostora prilikom gađanja kod rondela. Rondel se lomi prvotno u peterokutni oblik s dva čela, dva boka i grlo, da bi poslije bastion poprimio i oblike trokuta. Bastioni predstavljaju najjača mjesta obrane, budući da se na bokovima bastiona nalazio velik dio topništva koje je ponekad bilo i na čelima.

⁴⁶ «Kazamate», VE, 297. Kurtine su dijelovi bedema između dvaju bastiona, obično dugački 250-500 m. Na gradiškoj utvrdi su projektirane kazamate u istočnoj, zapadnoj i sjevernoj kurtini. Kazamate su nadsvođeni dijelovi kurtine zaštićeni od artiljerijske vatre, a mogu služiti i kao skladišta.

⁴⁷ «Redan», VE, 97. Redan je manja otvorena utvrda bez grla, pogodna za bočnu vatra, izvučena pod kutem od 60°.

⁴⁸ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 208, navodi da je tvrđavsko grabište imalo razne dimenzije, ono prema sjeveru imalo je širinu 28,4 m, prema rijeci Savi 18,9 m, a ono prema revelinama V, VI i VII bilo je širine 7,5 m.

Projekti su započeti 1763.⁴⁹ i 1764.⁵⁰ te su rezultirali peterokutnim bastionima⁵¹ i specifičnostima kao što su novoprojektirane kazamate u istočnoj, zapadnoj i sjevernoj kurtini, zatim konkavno udubljene flanke⁵² na revalidinima i pojava funkcije kavalira.⁵³ Kavalirima su se 1766./67. nazivali i prostori iza skladišta na jugoistoku utvrde, gdje su bila topnička spremišta, kao i stanovi topnika te barutane u drugom i trećem bastionu. Građiški kavaliri, njih četiri, bili su raspoređeni u grlima bastiona označenog na planu br. I i br. IV te su bili samostojeći dvokrilni objekti u obliku razvučenog slova V i imali su zemljani nasip s prsobranom.

Kao što navodi Josip Kljajić,⁵⁴ eskarpe⁵⁵ bedema starogradiške utvrde okrenute prema sjeveru bile su obzidane opekrom te im je visina bila 5-7 m, dok je visina kazamatiranih kurtina između bastiona označenih na planu br. 1-2, 2-3, 3-4 bila oko 8,5 m. Bedemske fronte okrenute prema rijeci Savi između bastiona označenih na planu br. 5-6, 6-7, 7-1 imale su obzidane eskarpe te im je visina bila 5,7 m, dok je visina kontraeskarpi bila 3,4 m. Kurtine između bastiona označenih na planu br. 1-2, 2-3, 3-4 imale su 14 kazamata, a artiljerijski kavalir 22 veće, tri manje i četiri stambene kazamate s kapacitetom od 1.065 ljudi.

Unutrašnjost građiške utvrde građena je strogo u vojne svrhe pa je i sam raspored ulica i zgrada tome odgovarao. Kako navodi J. Kljajić,⁵⁶ već od 1750. utvrda je dobila nova vrata tako da su na sjeveru bila Osječka vrata označena na planu slovom B, zapadno od kaštela su se nalazila Ispadna vrata ili E, zatim su postojala Gornja vrata (D), istočno od kaštela su se nalazila Nova vrata (C), a 1765. se na savskom dijelu javljaju i tzv. Vodena vrata. Na

⁴⁹ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 205-208: G. v. Wukasovich (KAW KS Alt Gradiska INC C VII nr. 42, KAW KS Alt Gradiska Inl C VII Nr. 43 Tomerlin, KAW KS Alt Gradiska Inl C VII NR 44, autori G. Krenner i F. Klotz).

⁵⁰ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 205-208: 1764. (KAW KS Alt Gradiska Inl C VII NR 46, autor Emanuel Reichardt).

⁵¹ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 205-208: Plan 1764/65. prikazuje bastione označene ne samo brojevima, već i imenima svetaca; iza toga kriju se imena članova kraljevske obitelji – Sv. Tereza I, Sv. Franjo II, Sv. Josip III, Sv. Leopold IV, Sv. Ferdinand V, Sv. Maximilian VI, Sv. Kristina VII.

⁵² Flanke su bokovi, preko kojih se obično vršio bočni napad.

⁵³ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 209, navodi da su na krilima savske bedemske fronte kod bastiona I i IV prema Berbiru bili projektirani kavaliri. Dvokrilni kavaliri imali su oblik razvučenog slova V, s tim što je kavalir bastiona I, planiran za provijant, glavnim pročeljem bio okrenut prema van, a kavalir u bastionu IV, planiran za artiljeriju, prema unutrašnjosti tvrđave.

⁵⁴ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 208.

⁵⁵ Eskarpa je unutarnja strana grabišta okrenuta prema napadaču.

⁵⁶ KLJAJIĆ, «Stara Gradiška u 18. st.», 59-84.

planu iz 1750. vidi se da je trg bio centar naselja te da je glavna ulica išla od Osječkih vrata do starog kaštela. Glavnu prilaznu ulicu zatvarali su vojni objekti poput zapovjednikove kuće na sjeverozapadu i novoizgrađene oružarnice na sjeveroistoku; sa zapada trg je zatvarala stražarnica, a s istoka zapovjedništvo. Na tom planu označene su slovima zgrade i razni drugi sadržaji; tako je zapovjednikova zgrada L, vojarna M, barutana N, magazin za provijant O,⁵⁷ franjevački samostan i crkva Q,⁵⁸ solni uredi i solana R, peč H, vodene ustave GI, stražarnice K, grob proroka Gajbije S.⁵⁹ Izvan utvrde nalazili su se kontumac⁶⁰ označen slovom T, koji je bio smješten u smjeru mjesta Uskoci, kao i park (u sklopu kojeg je bio Exserzier Platz), dok su se na istoku izvan utvrde nalazili park (U) i groblje Sv. Jakova,⁶¹ a na zapadu je bilo groblje Sv. Roka označeno slovom Q.

U opisu gradiške utvrde na tajnim zemljovidima objašnjeno je da su glavna tvrđavna graba i vanjska utvrđenja zidane građevine, dok su vanjski nagibi građeni od zemlje.⁶² Kurtina gradiške utvrde bila je najviša tvrđavna građevina u čijoj se visini horizonta s druge strane rijeke nalazila turska tvrđava izgrađena od kamenih kvadri. Skriveni ophod gradiške utvrde tada nije bio u potpunosti izgrađen niti su bili postavljeni drveni stupovi. Prema Ljetopisu franjevačkog samostana u Osijeku, početkom 1783. gradiška se utvrda opasivala palisadama te je sve to ukazivalo na dolazeći sukob.⁶³

U terezijanskom razdoblju gradiška utvrda je urbanistički osuvremenjena te je 1748. dobila i status komuniteta. Raznim povlasticama⁶⁴ pokušalo se na umjetan način privući stanovništvo koje bi potaknulo razvoj komuniteta, ali od 224 naseljenih obitelji trgovinom i obrtom bavilo se samo njih 43, dok se 171 obitelj bavila ribolovom i stočarstvom, a njih 10 drugim zanimanji-

⁵⁷ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 202, navodi da je kasnije premještena s jugoistoka na jugozapad, između bastiona I i VII.

⁵⁸ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 202, navodi da je mjesto samostana promijenjeno te da je preneseno na južnu stranu trga, nasuprot ulazu sa sjevera.

⁵⁹ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 79. Gajbija je bio prorok koji je živio u Gradiški u 17. st. Po Orivočaninu, bio je poznat po proročanstvima danim Kara-Mustafi o pohodu na Beč i granici Osmanskog Carstva.

⁶⁰ Kontumac je bio svojevrsna sanitetska postaja, tj. karantena gdje su svi putnici iz Bosne zadržavani na pregledu prije ulaska u Hrvatsku.

⁶¹ Kapela Sv. Jakova nestala je 1766.

⁶² Alexander BUCZYNSKI, Milan KRUHEK, Mirko VALENTIĆ, *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća. Gradiška pukovnija*, 1999.-2002., sekcija 9, 128-9.

⁶³ SRŠAN, "Ljetopis", 101.

⁶⁴ KLJAJIĆ, *Krajiške utvrde*, 210-211, navodi da je svaki građanin bio oslobođen vojne službe, novčanih i naturalnih davanja. Građanin je samo u domicilnom komunitetu mogao posjedovati zemlju i baviti se bilo kojim obrtom. Jedan od primjera privilegija je to što je doseljeno njemačko stanovništvo bilo oslobođeno plaćanja poreza 6 godina: ČELAP, «Gradiška graničarska», 14.

ma.⁶⁵ Iz Ljetopisa franjevačkog samostana u Osijeku,⁶⁶ kao i pisanja cerničkih franjevačkih kroničara,⁶⁷ saznajemo da je 1768., tijekom proputovanja cara Josipa II. kroz Slavoniju, bilo određeno da se Stara Gradiška zbog predstojećih sukoba u potpunosti ustroji kao vojna utvrda.

U drugoj polovici 18. stoljeća radi gradnje utvrde od čvrstih materijala ruše se civilne kuće građene od ćerpića i nabijene zemlje namjesto kojih su trebale biti izgrađene zidane kuće.⁶⁸ Dotadašnji stanovnici Stare Gradiške nisu mogli udovoljiti tim zahtjevima pa su se iselili izvan zidina utvrde. Starogradiška utvrda gubila je status civilnog naselja jer su se vojni objekti gradili na uštrb civilnih zbog povećanja broja vojnika na 440 ljudi u miru, dok je taj broj u ratnim prilikama trebao biti i veći. Prema Spomenici Stare Gradiške,⁶⁹ stanovnici koji su stanovali u zapadnom dijelu tvrđave nazivani su Gorjani i iselili su se izvan zidina u novo naselje u blizini Malog Struga, nazvano Gornji Varoš ili Gornje Podgrađe, koje se nalazilo 2000 koraka⁷⁰ od Stare Gradiške u smjeru sjeverozapada.

Stanovništvo iz istočnog dijela utvrde nazivalo se Doljanima, a iselilo se izvan utvrde na istok, tj. 700 koraka nizvodno⁷¹ od Stare Gradiške, u novo naselje Donji Varoš ili Donje Podgrađe. Naselje Uskoci nastalo je poslije Beogradskog mira 1739., kada su izbjeglice iz Bosne prešle na hrvatsku stranu, te se razvilo 800 koraka uzvodno od Stare Gradiške.⁷² Zadnji val iseljavanja stanovništva iz Stare Gradiške uslijedio je poslije posjeta Josipa II. 1768., kada je car zatražio da se civilno stanovništvo iseli, zbog čega je vojna uprava 1784. otkupila 40 civilnih zgrada, tako da su preostale samo četiri.⁷³ Stanovništvo se preselilo u Novu Varoš, mjesto sjeverno od Stare Gradiške, kao i u Novu Gradišku.

J. Kljajić navodi glavni razlog zašto je ukinut komunitet Stara Gradiška, koji se jasno može vidjeti iz proračuna 1787. što su ga gradski magistrati morali dostaviti Slavonskom generalatu. Godišnji prihod komuniteta Stara Gradiška 1780. iznosio je 2.376 forinti, a 1785. 2.323 forinte, što je ukazivalo na nerentabilnost komuniteta. Sve je to imalo za posljedicu da je 1787. komunitet bio ukinut.

⁶⁵ ENGEL, *Opis kraljevine*, 186.

⁶⁶ SRŠAN, «Ljetopis», 56.

⁶⁷ Protocollum, FSC.

⁶⁸ ENGEL, *Opis kraljevine*, 186.

⁶⁹ LMVG, nema datuma početka pisanja Spomenice; vjerojatno se početak pisanja poklapa s pojavom franjevaca u Staroj Gradiški početkom 18. st.

⁷⁰ BUCZYNSKI, KRUEK, VALENTIĆ, *Hrvatska. Gradiška pukovnija*, sekcija 9, 128-129.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto.

⁷³ Spomenica škole Stara Gradiška.

Usporedo s uređenjem Stare Gradiške obnavljao se i Berbir, koji je poslije rata 1683. bio razrušen, a 1691. ponovno izgrađen pod zapovjedništvom Mustafe-paše. Tijekom Požarevačkog mira Berbir je bio pod austrijskom upravom, da bi Beogradskim mirom 1739. ponovo postao osmanski. Taube navodi da je 1766. oko 100 zidara došlo iz Mostara te da su naručeni čavli za obnovu utvrde pod ravnanjem francuskih inženjera.⁷⁴ Ratne pripreme započete su već 1780., kada je dopremljen velik dio municije i topova. Postojala je namjera da se u Berbiru izgrade četiri bastiona za topove i jedna kula, što je trebalo stajati 39.710 groša, a Porta se obvezala izdvojiti 19.850 groša, dok se preostali dio trebao prikupiti od naroda.⁷⁵ Tijekom 1785. naređeno je prikupljanje velike količine namirnica unutar berbirskih zidina zbog dolaska novih pješaka i konjanika. U isto vrijeme iz Ljetopisa franjevačkog samostana u Osijeku saznajemo da je u Staru Gradišku i Slavonski Brod dopremljeno 64 carskih posuda napunjenih dvopekrom.

U izvještajima austrijskih špijuna⁷⁶ nastalim prije rata 1788., Berbir je opisan kao utvrda s visokim kamenim zidovima, od kojih je prednji zid prema rijeci Savi preuređen prije rata te je na tri mjesta imao udubljenja za topove. Tvrđavu je opkoljavao jarak koji je bio spojen s rijekom Savom, a njegove dimenzije prema zapadu bile su 160 m dužine i 25 m širine te je služio i za smještaj lađa. Unutar tvrđave nalazilo se spremište s barutom, kasarna za konjicu i zatvor. Iz tvrđave su vodila dvojna vrata s pokretnim mostovima; donja su bila zvana Banjalučka, a gornja Željezna vrata. Berbir je imao dva predgrađa, u kojima je bilo 200 kuća i još 30 kuća u obližnjim selima. Iza Berbira prema jugu prostirala se tzv. Gradiška šuma.

Osmanlijski graditelji nisu se obazirali na moderne i nove zapadnoeuropske obrasce gradnje s niskim i prostranim bedemima, nego su Berbir obnavljali zastarjelim, visokim bedemima koji su bili idealni za napad topništvom.⁷⁷ Berbir je austrijskoj artiljeriji bio lako dostupan cilj,⁷⁸ a čak i ako bi Osmanlije parirali topničkim napadom, u starogradiškoj je tvrđavi bila

---

⁷⁴ Fridrich Wilhelm von TAUBE, *Istorijski i geografski opis kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema* (Novi Sad: Matica srpska, 1998.), navodi kako je cijena radova iznosila 14.000 groša.

⁷⁵ HADŽIALAGIĆ, *Gradiška*, 34.

⁷⁶ HADŽIALAGIĆ, *Gradiška*, 51.

⁷⁷ Slavko ŠTERK, «Utvrdjenja», *Vijesti muzealaca i konzervatora* 39 (1990.). Od 16. st. nastaje nova gradnja utvrda; s nižim zidovima te s pojavom bastiona, visina je manja od širine, dok kod visokih zidova topovske kule lakše probijaju zid zbog nepostojanja unutarnjeg nasipa koji čini zid elastičnijim i amortizira udare topovskih kugli.

⁷⁸ Prema opisu gradiške utvrde na tajnim zemljovidima, BUCZYNSKI, KRUEK, VALENTIĆ, *Hrvatska, Gradiška pukovnija*, sekcija 9, 128-9, širina rijeke Save je na mjestu kod tvrđave bila 65-70 koraka, a na najužem dijelu, točnije na mjestu gdje je kasnije između dviju utvrda napravljen pontonski most koji se može vidjeti na planu iz 1784., udaljenost je bila otprilike 50 koraka. Kopija plana utvrde Stara Gradiška 1784. i promjene na osvojenoj utvrđi Berbir 1789., GMNG.

predviđena rezervna mogućnost smještaja artiljerije na platou kavalira, koji je primarno služio kao skladište hrane.

Već od 1753. u Habsburškoj Monarhiji uveo je Vencel Lichtenstein, uz pomoć Gubovala, nov sistem težine topničke artiljerije tako da su postojali topovi od 3, 6, 12, 18 i 24 funte, haubice od 7, 10 i 12 funti, te merzeri⁷⁹ od 10, 30, 60 i 100 funti koji su bili pokretljiviji i s dosegom od 700-2000 m. Na utvrdama topovi su odnosili $\frac{3}{4}$ naoružanja, i to tako da su $\frac{1}{4}$ činili lakši topovi, $\frac{1}{4}$ srednji, a $\frac{1}{4}$ teški topovi. Teško naoružanje se postavljalo u bedemima, a lakše u kazamatima.

Pripreme za rat 1787. - 1791.

Ratna politika Habsburške Monarhije 1783. bila je povezana s težnjom Josipa II. da osvoji područja Srbije i Bosne pod osmanskom vlašću, oslanjajući se pri tome na savezništvo s Rusijom. Zajednički cilj ruske i austrijske politike bio je protjerivanje Osmanlija iz Europe kao i podjela novoosvojenih područja, što je utanačeno sporazumom na Krimu 1782. Službeno je rat započeo 14. kolovoza 1787. sultanovom objavom, na što je prvo reagirala Rusija, da bi Habsburška Monarhija to učinila 19. veljače 1788., mada je sam početak rata tekao bez prevelikih inicijativa.⁸⁰

Naznake početka rata mogle su se uočiti iz raznih administrativnih promjena, špijunskih izviđanja, kao i vojnih priprema koje su zahvatile tri slavonske pukovnije. Tako je već 24. i 25. srpnja 1783. uprava s kancelarijom Slavonske generalkomande premještena iz Osijeka u Petrovaradin. U Ljetopisu franjevačkog samostana u Osijeku navedeno je da je general carske austrijske artiljerije i topništva Maurier, zajedno s dva zapovjednika straže i pet oficira, pregledao topove na petrovaradinskoj, brodskoj i gradiškoj utvrdi, što je kulminiralo posjetom Josipa II. tim utvrdama 1. svibnja 1783. te njegovim detaljnim pregledom utvrda, što je jasno ukazivalo na dolazeći rat.⁸¹ Pripreme za rat na graničnom savskom području, kao i u čitavoj Bosni i Srbiji, započete su potajno još 1777., u obliku izviđanja terena, rijeka, putova, pograničnih utvrda, kao i ispitivanja raspoloženja stanovništva. Glavni plan za kartografski pregled Bosne poslije detaljnih topografskih prikaza Hrvatske napravio je maršal von Lacy, koji je konkretnu provedbu toga povjerio potpukovniku Jeneyu.⁸²

⁷⁹ «Artiljerija», VE, 229. Topovi kratkih cijevi velikog kalibra.

⁸⁰ Joseph von HAMMER, *Historija Osmanskog Carstva*, sv. 3 (Zagreb, 1979.), 262-263.

⁸¹ SRŠAN, «Ljetopis», 101.

⁸² Mirko MARKOVIĆ, *Descriptio Bosnae et Hercegovinae* (Zagreb: AGM, 1998.), 226. Istakao se tijekom jozefinskog premjera Hrvatske. On je oko 1778., prurušen u trgovca, obilazio područja od Jajca dolinom Une do Bihaća, zatim od Rače-Zvornika do Broda i Sarajeva, a posljednja etapa puta bila mu je od Gradiške do Banje Luke. Rezultat toga vidi se na zemljovidu iz 1780. bez naslova u Sveučilišnoj knjižnici u Beču (SIGN Q 6(4)1482).

Poslije izviđanja teritorija Srbije, u Bosnu je poslan svećenik Nikola Radomirović.⁸³ Trebalo je ispitati obrambenu sposobnost osmanskih utvrda na Savi, kao i pojedinih varoši u unutrašnjosti Bosne. Te poslove trebali su obaviti generalštabni oficiri u suradnji s pograničnim komandantima. Sastavljene su tri grupe za čitavu Bosnu, prvu je predvodio bojniki Held i satnik Schmidt za područje između rijeka Save, Bosne i Vrbasa, drugu Valevsky i Vukasović te bojniki Specht za područje Travnika, te treću inženjer Schot za područje Bihaća. Rezultat izviđanja posavske Bosne predan je u zemljovidu koji prikazuje Tursku Hrvatsku od Gradiške do Banje Luke,⁸⁴ zatim u karti puta od Berbira do Banje Luke,⁸⁵ kao i na skicama koje su napravili nepotpisani austrijski topografi.⁸⁶

Iako bosanski franjevci nisu bili direktno povezani s izviđanjem na teritoriju Bosne,⁸⁷ prema Vasi Čubriloviću postojala je povezanost bosanskih franjevaca i Josipa II. tijekom rata 1788.-1791. Novi bosanski biskup Okić bio je postavljen na to mjesto zauzimanjem Josipa II. te je zbog toga na prolasku kroz Beč bio instruiran da sa sobom povede zastavnika Brodske graničarske pukovnije Božića. Prema izvještaju, Božić je proputovao Bosnu u pratnji franjevaca i biskupa Okića te se je u dva navrata sastao s kapetanom Schmittom i pukovnikom Gvozdanićem u Staroj Gradiški, dajući im informacije o izviđanju koje je krajem 1785. predao u Beč.⁸⁸

Poslije osvajanja Berbira, pomicanjem osmanske granice nekoliko kilometara južnije od naselja omogućeni su i novi premjeri, po kojima su nastale karte u mjerilu 1:115.000, koje su još uvijek služile u vojne svrhe te su bile

---

⁸³ Hamdija KREŠEVLJAKOVIĆ i Hamdija KAPIDŽIĆ, *Vojno geografski opis Bosne pred Dubički rat* (Sarajevo, 1957.), 5. Sačuvan je pregled puteva kojima je putovao Radomirović, ali ne i opis krajeva.

⁸⁴ MARKOVIĆ, *Descriptio Bosnae*, 227. Heldov zemljovid, Zwei Ideal Plans von turkish Croatien von der Aussage des hinuber geschichten vertrauten beschaffen sein soll Major Held 1783, K-VII-m-7, Kriegs Archiv. Uz taj zemljovid, u Kriegs Archivu postoje i tri bilježnice opisa Banje Luke, Berbira i okolnih sela.

⁸⁵ Isto, 234, navodi kako je na temelju prijedloga kapetana Schmidta krenula ekipa ljudi poručnika Sokolovića u skiciranja i nastala je karta Anmerkungen uber die Beschaffenheit der Gegend und Wegs so von Gradsica nach Dubicza uber des Gebirge Prosara dan von erwahnten Gradisca uber Gebirge Kozara nach Banja Luka fuhren von Sokolovich untlf 1784, K-VII-m-8, Kriegs Archiv.

⁸⁶ Isto, 230-233, navodi skice iz 1783. ekipe kartografa koji su radili topografsku kartu područja između Krupe, Kostajnice, Berbira, Banje Luke i Starog Majdana, Karte eines Theiles von turkisch Croatien zwischen Krupa, Kostajnicza, Alt Gradiska, Banja Luka und Stari Maidan, B-IX-a-947, Kriegs Archiv.

⁸⁷ KREŠEVLJAKOVIĆ, KAPIDŽIĆ, *Vojno geografski*, 5-10.

⁸⁸ KREŠEVLJAKOVIĆ, KAPIDŽIĆ, *Vojno geografski*, 16, 18. Prvi dio posla obavio je Božić do 24. 7. 1785., kada je iz Doline na bosanskoj strani prešao Savu i došao u Gradišku, gdje se sastao s pukovnikom Gvozdanićem i kapetanom Schmittom. Drugi put je Božić došao u Gradišku neposredno pred odlazak u Beč krajem 1785.

tajne.⁸⁹ Prva javna karta Bosne u drugoj polovici 18. st.⁹⁰ objavljena je s dopuštanjem vojske, ali bez povjerljivih vojnih tajni, kao dodatak knjizi M. Schimeka o povijesti Bosne.⁹¹

Konkretnije pripreme odvijale su se unutar gradiške graničarske pukovnije već od 1780. Oriovčanin navodi da je osim dotadašnjih 16 pješačkih satnija topnika⁹² i strijelaca uveden još jedan odjel konjanika⁹³ pa je tako pukovnja imala 4270 ljudi. Tijekom 1781. došlo je do dodatnog osposobljavanja natporučnika i satnika u topništvu i konjaništvu u Beču i Budimpešti,⁹⁴ s ciljem prenošenja tih vještina na vojnike na gradiškom području.

Zbog ruskih gubitaka na istoku, Austrijanci su oklijevali započeti rat na svom pograničnom području. Početkom 1783., prema franjevačkom Ljetopisu je iz Osijeka u Brod, Gradišku i Raču bilo poslano 30 branitelja.⁹⁵ Početkom 1783. mogli su se uočiti prvi znakovi predstojećeg sukoba, pa i izrazito neprijateljsko stanje na kordonu, jer su Osmanlije već 11. veljače 1783. ispalile prve tri topničke kugle na Staru Gradišku.⁹⁶ *Cancellaria bellica* preporučila je suzdržane odgovore na provokacije, a ako se javi potreba, treba reagirati kako bi se održalo poštovanje neprijatelja prema starogradiškoj vojnoj posadi. Franjevački Ljetopis iz Osijeka⁹⁷ navodi informacije o tome kako se tijekom 1784. i 1785. pomagalo Gradiški i Brodu pošiljkom od 64 carskih posuda dvopeka te kako su se na području Osijeka skupljali dobrovoljci pod zapovjedništvom prefekta straže Kovačevića.

⁸⁹ MARKOVIĆ, *Descriptio Bosnae*, 237. Kao i do tada, vojne karte napravljene u jozevinskom premjeru, zbog detaljnog prikazivanja putova, mostova, prirodnih konfiguracija tla, smatrane su tajnom mada s današnjeg stanovišta njihov sadržaj nije bio baš vojne prirode. Vojne karte u mjerilu 1:115,000 smjele su se tiskati, s tim da je vojska zadržavala pravo veta na tiskanje vojnih tajni, dok se karte tiskane u mjerilu 1: 28,800 nisu smjele tiskati.

⁹⁰ Karta je izdana u suradnji s bečkim nakladnikom F. A. Schraemleom, urezivanje u bakar napravio je J. Alberti, kartograf je bio F. Muller, karta se sastoji od dvaju listova 67x56 cm, u mjerilu 1:450,000 te je od 1788. bila u prodaji. Privatna zbirka Bogavčić.

⁹¹ MARKOVIĆ, *Descriptio Bosnae*, 238. Politische Geschichte das Konigreichs Bosnien und Rama von Jahre 867 bis 1741, Wien, Crist. Friedr. Wappler 1787.

⁹² ORIOVČANIN, *Lovorike*, 43. Topništvo je 1781. imalo 320 ljudi, 1785. 343, a 1787. još 26 ljudi i 52 konja te 1788. još 22 ljudi.

⁹³ Isto, 41, 42. Broj konjanika je 1780. povećan na 180, a 1785. na 223, da bi neposredno pred rat 1786. broj opet bio smanjen.

⁹⁴ Isto, 23, 24.

⁹⁵ SRŠAN, «Ljetopis», 103.

⁹⁶ Arhivska građa GMNG, bez signature, dopis poslan iz Osijeka, *Cancellaria bellica*.

⁹⁷ SRŠAN, «Ljetopis», 104, 109.

Izazvan početkom rata i prvim provokacijama na graničnom području 1787., Josip II. je naredio starogradiškom pukovniku Gvozdanoviću⁹⁸ da od 10. studenoga Gradiška pukovnija bude pripravna za predstojeće sukobe. Potpukovnikova divizija bila je raspoređena u Dubočcu, četa satnika Stupara⁹⁹ u Kobašu, zatim druga četa u Svinjaru, prva četa u Dolini, četa satnika Kokanovića¹⁰⁰ u Mačkovcu i dvije divizije u Novoj Gradiški. U Staroj Gradiški je 1787. ukinut samostan,¹⁰¹ zbog promjene funkcije mjesta iz civilnog naselja u vojnu utvrdu, kao i zbog neposredne ratne opasnosti uslijed koje su postavljeni veći ratni topovi, a za veće potrebe vojske izgrađena vojarna u obliku slova L.

U izvješću Gavre Stojnića o kojem piše G. Šljivo,¹⁰² opisana je predratna situacija u Berbiru. Gavro Stojnić je pratio pripreme za rat u Staroj Gradiški, a ujedno je poznavao i ratne pripreme Osmanlija jer je četiri godine služio kod age u Berbiru. Osmanlijska posada sastojala se od 800 vojnika u tvrđavi, 30 topova uperenih u Staru Gradišku, dva topa kod Banjalučkih vrata i dva kod Željeznih vrata. Barut je bio spremljen u Salihaginoj kuli, zatvor je bio oštećen, a bunar nije bio siguran, velike količine sijena i slame nalazile su se oko zatvora i kapetanove kuće, dok su živežne namirnice bile smještene u 10 malih hambara.

Početak rata kontrabatiranjem i rat 1788. - 1791.

Rat je bio naviješten 9. siječnja 1788., kada je u Berbir stigao ferman po kojem je vojska u Berbiru trebala biti spremna za rat. Po osmanskome običaju, kada je stigao ferman, trebala se okupiti vojska za rat tako što bi paše, osim fermana, poslale i svoju bujruđiju, i to kadijama i vojnim zapovjednicima po svojoj pokrajini s napatkom da pošalju vojsku na određeno zborni mjesto.¹⁰³

Na berbirkovoj strani 700 konjanika došlo je u Rovine i tu se ulogorilo, a pucnjem je bio dan znak da se trebaju javiti svi sposobni muškarci za odla-

⁹⁸ Peter Vitus Gvozdanović, pukovnik i zapovjednik utvrde Stara Gradiška. Istaknuo se u sukobu protiv Osmanlija 1788. zapovijedajući prvoj jedinici sastavljenoj od 8 kompanija pješništva i 150 volontera u napadu na neprijateljske položaje u Berbiru (www.historydata.com/biographies/quosdanovich).

⁹⁹ Biografski podaci nepoznati.

¹⁰⁰ Adam Kokanović, sudjelovao je u sedmogodišnjem ratu kod Blasdorfa, spominjan u arhivskim dokumentima GMNG, bez siganture.

¹⁰¹ SRŠAN, «Ljetopis», 109, franjevci pišu kako su časnički izašlanici donijeli dekret o ukinuću samostana u Staroj Gradiški.

¹⁰² Galib ŠLJIVO, *Bosanska Gradiška. Berbir 1788-1878.*, 1.

¹⁰³ H. KREŠEVLJAKOVIĆ, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Svjetlost, 1980.), 263. Ferman je sultanov ukaz ili naredba, a bujruđija naredba guvernera pojedine provincije.

zak u rat.¹⁰⁴ 9. veljače 1788. zauzet je kordon,¹⁰⁵ jer je Josip II. zapovijedio napad na sve pogranične utvrde tog dana. Oriovčanin navodi da su istog dana dvije *defensions division*, sastavljene od sedam časnika i 885 običnih vojnika, stavljene mimo pukovnijske vojske u pripravnost na kordon.¹⁰⁶ Iz Kronike cerničkog samostana saznaje se da je u samostanu, po naredbi Kraljevskog namjesničkog vijeća u Budimu, bila organizirana bolnica.¹⁰⁷ Osim u samostan, ranjenici su bili smješteni i u kasarnu i u cernički vlastelinski dvorac.

Kolorirana grafika N III.¹⁰⁸ prikazuje, kao četiri manje grafičke cjeline, lokacije na kojima je došlo do prvih topničkih napada neposredno pred austrijsko-osmanlijski rat 1789.-1791. Prva grafička cjelina prikazuje sukob kod Drežnika 10. veljače 1788., druga sukob kod Gradiške 13. veljače 1788., treća (u drugom redu s lijeva na desno) prikazuje sukob kod Rame, a četvrta sukob kod Orsowe (danas Oršova) 12. veljače 1788. Grafika je numerirana kao N III., na temelju čega se može zaključiti da je bila sastavni list neke veće grafičke mape. Izdavač je T. E. v. Trattner K. K. Buch iz Beča te je grafika vjerojatno nastala neposredno poslije samih sukoba, tj. okvirno oko 1790.¹⁰⁹

Grafička cjelina s prikazom Gradiške i Berbira ili Turske Gradiške sastoji se od dvaju dijelova, većeg dijela s prikazom sukoba i manjeg donjeg tekstualnog dijela. U donjem tekstualnom dijelu naznačeno je da je to prikaz napada pukovnika «Graua» i «Quasdanovicha» iz Gradiške na utvrdu Berbir 13. 2. 1788. Na grafici su u realnom mjerilu prikazani putevi što vode u Staru Gradišku, tlocrt starogradiške utvrde s prikazom unutrašnjeg rasporeda ulica i objekata, naselje Uskoci s lijeve strane utvrde, te razmještaj objekata unutar utvrde Berbir. Nerealan je prikaz odnosa dviju utvrda, budući da se one nisu nalazile jedna nasuprot drugoj, već je položaj utvrde Berbir bio istočniji od utvrde Stara Gradiška, negdje na samom zavoju rijeke Save. Razlog takva prikaza smještaja utvrda možda treba tražiti u želji za pojednostavljenjem grafičkog prikaza, kao i u želji da se bolje prikažu topnički napadi. Grafika Gradiške i Berbira prikazuje topničke napade između dviju utvrda, za koje se ne može s točnošću reći kako su se odvijali, mada autor grafike naznačava smjerove napada, ali zbog nerealističnog omjera dviju utvrda i

¹⁰⁴ ŠLJIVO, *Bosanska Gradiška*, 2-3.

¹⁰⁵ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 49. Kordon ili straža vršila se od 1750. u 92 čardaka koja su organizirana uz rijeku Savu. Stražu na čardacima činili su po osmorica graničara koji su sami snosili troškove u osam dana što su boravili na čardaku.

¹⁰⁶ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 25.

¹⁰⁷ Protocollum, FSC, 321.

¹⁰⁸ Privatna zbirka Bogavčić, dimenzije grafičke ploče 23,2 x 19,7 cm (slika 1).

¹⁰⁹ Johann Thomas Edlen von Trattner, carski tiskar i knjižar. Za von Trattnera postoji podatak da je tiskao razne prikaze bitaka u svrhu poučnih priručnika, tako da postoji mogućnost da su te grafike bile sklop neke poučne vojne mape.

nedovoljno preciznog i jasnog smjera naznačenih napada, prikazane topničke napade treba uzeti s dozom rezerve.¹¹⁰

Grafika prikazuje smještaj jedne topničke baterije kod sela Uskoka, odakle su u smjeru Berbira ispaljena tri topnička plotuna; dva su ispaljena direktno na suprotnu obalu i predgrađe Berbira te su izazvala požar, što je prikazano skicom vatre, dok je smjer trećeg topničkog plotuna¹¹¹ vodio prema središnjem dijelu berbirske zida, točnije prema mjestu gdje su bili smješteni osmanski topovi. Druga topnička baterija bila je smještena s desne vanjske strane Stare Gradiške te je na temelju prikaza grafike cilj njezinih dvaju topničkih hitaca¹¹² bila desna berbirska kula, a kao treći cilj je ucrtan središnji prednji dio berbirske zida, gdje su bili smješteni topovi.¹¹³ Po tri topnička hitca¹¹⁴ sa svakog savskog gradiškog bastiona bila su usmjerena prema središnji prednjeg zida berbirske utvrde. Kao berbirski topnički odgovor, grafika prikazuje četiri ispaljena hitca,¹¹⁵ koji su svoj cilj imali u središnjem savskom zidu starogradiške utvrde. (Slika 1.)

Druga grafika gradiške utvrde i Berbira¹¹⁶ prikazuje sličan motiv kao i prva grafika, ali je nastala na sasvim drugačijem grafičkom predlošku, iako joj je izdavač isti. Grafika je podijeljena na dva dijela: pogled s Gradiške na Berbir od 21. 2. 1788. i tlocrti dviju utvrda. Gornji dio grafike sličan je grafici od 13. 2. te prikazuje tlocrt gradiške utvrde i Berbira, ali bez ucrtanih smjerova topničkih napada.

Istodobno, donji dio grafike, nazvan Pogled na Tursku Gradišku ili Berbir s carske tvrđave Gradiške 21. 2. 1788., donosi već i informacije o prvim nastalim promjenama na berbirskoj utvrdi poslije topničkog napada 13. veljače, kao i, vjerojatno, poslije napada od 21. veljače 1788. Na grafici su slovima navedeni dijelovi berbirske utvrde s naglaskom na istaknute ratne zastave koje se vihore, topničkim napadima pogođene dijelove unutar utvrde i predgrađa te novonastale puškarnice (Slika 2.). Zanimljivo je da se na toj grafici vidi i prikaz predgrađa, u čijem je središtu i pogođena džamija, dok na prethodnoj grafici od 13. 2. 1788. predgrađe nije bilo prikazano.

Ne može se pouzdano tvrditi s kolikom točnošću grafika prikazuje štete nastale na berbirskoj utvrdi, ali u objašnjenju štete tekstualni dio grafike odgovara slikovnom prikazu.

¹¹⁰ Ostalo je nepoznato koji tip topova su u toj uzajamnoj provokaciji koristili, kao i štete koje su nastale poslije tog početnog sukoba.

¹¹¹ Smjer topničkog napada direktno na zid utvrde naziva se *Feu direct*.

¹¹² Taj napad ima elemente *feu en enfilade*, koji idu paralelno sa smjerom utvrđenja.

¹¹³ Na Berbiru su prikazana četiri topa sa savske strane, četiri na istočnim zidovima i četiri na zapadnim, što vjerojatno ne predstavlja stvarno stanje.

¹¹⁴ Vjerojatno je napad bio kombinacija *feu direct* i *feu en revers* (okomito u unutrašnjost utvrde).

¹¹⁵ Prema prikazu grafike, tip napada je bio *feu direct*.

¹¹⁶ MARKOVIĆ, *Descriptio Bosniae*, 287 (slika 2).

Na trećoj koloriranoj grafici, naslovljenoj Pogled s Gradiške na Berbir od 21. 2. 1788.¹¹⁷ i numeriranoj oznakom N.III, prikazan je proširen motiv, izdan od istoga izdavača¹¹⁸ kao i prve dvije grafike, samo na novom grafičkom predlošku. Kolorirana grafika prikazuje u prvom planu dio starogradiške utvrde u trenutku napada na berbirsku utvrdu. U donjem dijelu grafike prikazana su dva topa i pripreme za topnički napad, izdavanje zapovijedi, kao i postrojavanje austrijskih kraljevskih strijelaca na zidinama utvrde, dok je na stražnjem dijelu grafike prikazan napad na Berbir, tj. određeni dijelovi utvrde u plamenu. Naglasak je na probijenim prednjim savskim zidinama i rondelu Berbira, zatim na novonastalim puškarnicama, kućama u unutrašnjosti Berbira kao i na predgrađu Berbira. Također, na navedenoj grafici, tj. u njezinu tekstualnom dijelu, nije navedeno što je tijekom tog topničkog napada stradalo na starogradiškoj utvrdi, iz čega se jasno vidi pristranost i neobjektivnost u prikazu grafike. (Slika 3.)

Sve tri opisane grafike izdao je isti izdavač, koji ne unosi velike razlike u tekstu opisa grafičkog prikaza. Iako grafike iz tog doba nemaju točnost planova i karata nastalih u vojne svrhe, jer njihova prvotna namjera nije ni bila egzaktnost, već propaganda i ilustracija, kao i edukacija, one ipak daju vizualnu informaciju iz svojeg vremena. Odstupanje u točnosti vidi se kroz pojednostavljenost prikazivanja i dislociranost utvrda, ali elementi mjerila, određena strana svijeta, ucrtanost puteva, pritoka, objekata unutar utvrda i predgrađa, koji odgovaraju realnom stanju, ukazuju na to da se i informacije koje te grafike sadrže ne trebaju olako odbacivati.

Kako navodi Oriovčanin,¹¹⁹ sukobi su se oko 15. veljače odvijali i na području Dubočca, kad su Osmanlije pokušale prijeći na austrijsku stranu, što se ponovilo 27. veljače u Mačkovcu, 12. ožujka u Orubici i Dolini te ponovno 27. ožujka u Dubočcu, gdje su ponovno bili suzbijeni. U neposrednoj blizini Stare Gradiške potpukovnik Brodanović¹²⁰ je oteo četiri lađe na osmanlijskoj strani, što je izazvalo osmanski napad na trgovačke lađe kod čardaka Bresnice. U ljeto se situacija promijenila osmanskim napredovanjem u Banatu, ali i austrijskim pobjedama pod zapovjedništvom generala Laudona,¹²¹ koji je poslije preuzimanja uprave u Slavoniji i Hrvatskoj krenuo na Dubicu, zauzetu 26. kolovoza, i poslije toga na Bosanski Novi, koji je zauzeo 4. listopada 1788. Oriovčanin navodi kako je general Laudon u jesen 1788. pokušao

¹¹⁷ HDA, Grafička zbirka, inv. br. 1415 (slika 3).

¹¹⁸ Grafike su najvjerojatnije nastale u poučne, kao i propagandne svrhe poslije pobjede 1789.

¹¹⁹ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 165.

¹²⁰ O potpukovniku Brodanoviću ne zna se ništa detaljnije, osim da je zaista postojao na temelju arhivske građe GMNG (građa nije signirana), gdje je navedeno njegovo ime u popisu potpukovnika.

¹²¹ General Gideon Ernst Freiherr von Laudon (1717.-1790.)

kod Stare Gradiške podići logor da bi uspostavio privremeni logor na osmanskoj strani, što mu nije uspjelo.¹²² Pukovnik Gvozdanović je to trebao učiniti po Laudonovu povlačenju. Gvozdanović je u noći 2. rujna 1788. trebao zauzeti već otprije uspostavljen logor pored berbirske utvrde koji je tada bio u osmanskim rukama. Prešavši rijeku Savu brodovima, pukovnik Gvozdanović je s dvije čete na juriš zauzeo logor te je tijekom te borbe ranjen paša Sarailija. Ubrzo je još jedna četa prešla rijeku Savu i započela je operaciju kopanja šančeva, no zbog lošeg vremena i pomoći osmanskim jedinicama cijela operacija je obustavljena, a vojska se vratila u zimske logore na lijevoj obali Save.¹²³

Prema Oriovčaninovu pisanju,¹²⁴ nova provokacija u 1789. godini dogodila se u noći 9. siječnja, kada je 40 Osmanlija preko zaleđene rijeke Save prešlo na slavonsku stranu i napalo redovitu ophodnju između drvenih čardaka u Strugu i Pretržu te je tada zarobljen Nikola Čolić.¹²⁵ Tri dana poslije uslijedio je osmanski napad na “knjigonošu” Matu Petagića, koji je na konju raznosio poštu između čardaka Ocika i Jankova poloja; njemu je u pomoć priskočila patrola, koja je uspjela potjerati Osmanlije.¹²⁶

O ratnim pripremama za godinu 1789. pisale su bečke novine *Wienerblattchen*,¹²⁷ koje su u potankostima donosile informacije presudne za stanje na granici pa se postavlja pitanje tadašnje tajnosti priprema za rat i ratne taktike. Za razliku od novina *Wienerblattchen*, u to doba aktualni mađarski pisac Sámuel Decsy, u svojoj knjizi o osmanskim osvajanjima pod naslovom *Osmanographia* i izdanoj 1789., zastupa drukčiji pristup tadašnjim događajima. On samo spominje osmansko-austrijski sukob 1788.-1789. ne navodeći detalje o činjenicama “...jer smatram da ne mogu napisati povijest sadašnjeg rata onako kako se zbiva jer treba prešutjeti pred publikom ono što bi moglo naškoditi javnosti”.¹²⁸ Nadalje, on govori kako će uskoro među stranim znanstvenicima biti takvih koji će bez pristranosti opisati tada aktualne borbe i kako za istinit opis treba ostaviti vremena.

¹²² ORIOVČANIN, *Lovorike*, 165.

¹²³ HADŽIALAGIĆ, *Gradiška*, 52. Laudon je zauzimao 1788. i okolice Berbira, ali zbog pomoći Ibrahim-paše Pazarca Berbiru, opkopljavanje Berbira je prestalo.

¹²⁴ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 170.

¹²⁵ Nepoznati biografski podaci o toj osobi.

¹²⁶ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 171, navodi samo podatak da je on knjigonoša. Petorica mladića su bila nagrađena s 4 dukata.

¹²⁷ A. BRLIĆ, «Slavonska vojna krajina kao poprište vojnih događaja 1787-91. u izvještajima bečke štampe onog vremena», *GOMHV* (1968.), 187-202, donosi izvještaje za mjesec travanj 1789., brojevi novina od 1-27, tj. od 1. do 29. travnja, format 14,5 x 9 cm, nema oznake izdavača, tiska, urednika itd.

¹²⁸ DECSY, *Osmanographia*, 762.

Bečke novine *Wienerblattchen* donose informacije o ratnoj taktici i ljudstvu za područje Gradiške pukovnije na temelju izvještaja od 17. ožujka 1789., u kojem se predviđa da će u pohodu na Bosnu sudjelovati 50 bataljuna pješaštva, svaki s 1500 pješaka, s 4-5 konjaničkih pukovnija, što zajedno iznosi oko 80.000 vojnika.¹²⁹ Izvještaj također govori o tome da će napad voditi generali Laudon i Vukasović, tako da će neprijatelj morati podvojiti obranu. Sljedeći izvještaj, od 23. ožujka, govori da su pripreme za napad u tijeku te da se čeka ključno zapovjedništvo¹³⁰ i navodi se točno što se otprema za Staru Gradišku, naime veća količina oklopnih košara i drugih sprava za opsadu. Usporedo s tim informacijama, izvještaj govori o tome kako su se 25. ožujka obavljali popravci na Berbiru, koje su prekidali topnički napadi 18-funtaša,¹³¹ na što se Osmanlije osvećuju otvarajući vatru i na ljude i na stoku.¹³² Jedan od primjera špijunskih ophodnji Berbira bila je i misija majora Elina, o kojoj su i Oriovčanin¹³³ i bečki list¹³⁴ pisali kao o uspješnoj akciji špijunaže banjalučke strane Berbira. Ubrzo poslije takvih izviđanja događali su se pothvati poput onog koji je neposredno potom izveo pukovnik Kovačević,¹³⁵ kad je sa 100 ljudi¹³⁶ napao i porušio naselje Berkso na desnoj obali Save. Slično izviđanje na brdu Kozari rezultiralo je ranjavanjem i zarobljavanjem Petra Vrabčevića.¹³⁷ Zanimljiv je i podatak da su radnici tijekom ožujka 1789. na turskoj strani kod Orabe¹³⁸ rušili drva za buduću opsadu bez ikakvih zapreka, što upućuje na to da Osmanlije nisu previše kontrolirali neprijateljske postupke.

Ostaje nepoznato je li osmanska špijunska služba prikupljala podatke koji su eksplicitno izneseni u bečkim novinama. Poznat je jedan izoliran

¹²⁹ BRLIĆ, «Slavonska vojna krajina kao poprište vojnih događaja 1787-91, u izvještajima bečke štampe onog vremena», *GOMHV*, 1968., 190.

¹³⁰ BRLIĆ, «Slavonska vojna krajina», 192. Čudno je da se u javnim novinama tako eksplicitno pisalo o tome da će napad biti podvojen, o tome tko treba doći (general Laudon koji se čekao jer je bio bolestan) te o tome kako je zbor podmaršala Mitrowskog spreman za napad. Mitrowski je bio zapovjednik hrvatskog vojnog zbora za Slavoniju i austrijski general topništva. Njegova topnička opsada Berbira doživjela je neuspjeh.

¹³¹ Na starogradiškoj utvrdi bilo je raspoređeno 97 topova. Prema planu rasporeda artiljerije na Gradiški i Berbiru iz 1790., austrijska se vojska koristila topovskim kuglama od 18 funti. Kopija plana o rasporedu artiljerije na utvrdama Berbir i Stara Gradiška, Andreas Spatschecti, 1791., GMNG.

¹³² BRLIĆ, «Slavonska vojna krajina», 195.

¹³³ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 171.

¹³⁴ BRLIĆ, «Slavonska vojna krajina», 195.

¹³⁵ Kovačević je sudjelovao u Sedmogodišnjem i pruskom ratu.

¹³⁶ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 171, u predgrađe Berkso prvi je prodro desetnik Blažetić s osam ljudi, koji su poslije za to novčano nagrađeni.

¹³⁷ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 171. Nepoznati biografski podaci o toj osobi.

¹³⁸ BRLIĆ, «Slavonska vojna krajina», 195.

slučaj lovljenja pismošoške vjerojatno u svrhu prikupljanja naredbi ili vijesti, a osim toga nije zabilježen intenzivniji osmanski špijunski rad na terenu.

Ti izvještaji navode i vremenske prilike te opću situaciju na granici neposredno pred sukob. Prema izvještaju, napad je zbog lošeg vremena i poplava¹³⁹ bio prolongiran do travnja 1789., kao što postoje i informacije da se u Uskocima pojavila opasna zarazna bolest,¹⁴⁰ koja možda odgovara nekoliko godina kasnijoj kugi koju opisuje Oriovčanin.¹⁴¹ Kronika cerničkog samostana donosi informacije o zaraznoj bolesti koja se pojavila i kaže da su zbog toga sve sobe u samostanu, osim deset prostorija za redovnike, bile zauzete od 16. veljače 1788. Jančula navodi da je u razdoblju od 17. veljače do 29. travnja 1789. u samostanu od nepoznate zarazne bolesti umrlo 800 vojnika.¹⁴² Poslužujući vojnike, zarazili su se i sami fratri čiji popis postoji u posebnoj knjizi pokojnih osoba koje su služile u samostanu te je tako za period od 17. veljače 1788. do 29. travnja 1789. navedeno 13 osoba, dok Kronika navodi 8 otaca i braće te samog gvardijana.¹⁴³ Zanimljiv je dopis,¹⁴⁴ koji navodi Jančula, o molbi gvardijana Hungara feldmaršalu Mitrowskom za novčanu pomoć¹⁴⁵ budući da se fratri brinu o zaraženima, kao i odgovor te potvrda iz kojih se vidi da je samostan primio iznos od 150 forinti.

Bečke novine donosile su i razne druge obavijesti,¹⁴⁶ kao npr. onu koja je stigla u Novu Gradišku iz koje se saznaje da je Berbir bio početkom travnja napadnut jer su se Osmanlije pokušale ukrcati na lađe i prijeći rijeku Savu koja je još uvijek bila visoka, zbog čega nisu uspjele, a Austrijanci su na tu provokaciju odgovorili napadom na Berbir.

U okolici Stare Gradiške bio je smješten odjel husara s 358 konjanika, podignut je bio tabor za šest bataljuna pješadije i 11 eskadrona konjaništva, a 10 bataljuna je trebalo doći u okolicu Okučana, nedaleko od ceste za Staru Gradišku. Na temelju izvještaja od 10. travnja 1789. bečke novine pišu da će

¹³⁹ BRLIĆ, «Slavonska vojna krajina», 194. Rijeka Sava na tom području poplavljivala je u proljeće te tijekom lipanja i srpnja.

¹⁴⁰ BRLIĆ, «Slavonska vojna krajina», 190. Nije konkretno rečeno o kojoj bolesti je riječ, već samo da je natporučnik Ferenczy s ranarnikom nabavio lijekove.

¹⁴¹ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 57, navodi da je 1794. na širem gradiškom području vladala kuga.

¹⁴² Julije JANČULA, *Franjevci u Cerniku* (Sl. Požega, 1980.), 175, navodi postojanje popisa umrlih vojnika u samostanu, koji sam tražila 2006., ali nisam pronašla u samostanskoj riznici navedeni popis.

¹⁴³ Knjiga pokojnika Franjevačkog samostana Cernik.

¹⁴⁴ JANČULA, *Franjevci*, 174.

¹⁴⁵ Protocollum, 322. Tijekom 1790. oporavljeni vojnici otpremljeni su u Belje, a samostan je tijekom 1791. trebalo dezinficirati, za što je dobivena naknada od 250 forinti.

¹⁴⁶ BRLIĆ, «Slavonska vojna krajina», 196.

16. travnja sve biti na svom mjestu,¹⁴⁷ iz čega se može zaključiti da ratna strategija u cijelosti nije bila ipak eksplicitno objašnjavana, nego su novine davale samo neke opće informacije o događajima na terenu. Dokaz da se glavni sukob približavao bio je u činjenici da je iz Berbira pobjeglo 90 ljudi koji su bili poslije ulovljeni i batinani, a osim toga i u činjenici da su se austrijske jedinice približavale gradiškom kraju, kao što se i Berbiru približavao travnički paša koji se sa 20.000 ljudi nalazio između Berbira i Bihaća.¹⁴⁸

Austrijski vojni zbor grofa Mitrowskog trebao se okupiti kod Bogićevaca,¹⁴⁹ a na području Okučana bilo je smješteno 40 pontona. Neposredno prije 16. travnja, bečke novine spominju zatišje kao da se zadnje pripreme pred sukob još obavljaju. Cijelo gradiško područje bilo je tada puno vojske, u Staru Gradišku poslano je 36 kola sa streljivom, 140 konja s raznim oruđem za dizanje šančeva, kao i pošiljka od 8000 lopata i krampova za kopanje šančeva. Međutim, zbog vodostaja rijeke Save, bečke novine su spominjale dvomjesečnu odgodu napada.

Pretpostavlja se da je napad na Berbir izveden prema Vaubanovoj strategiji napada, koja je potvrđeno korištena za napad na Dubicu. Prema toj strategiji, napad se odvija postupno putem sistematskog približavanja tvrđavi, kopanjem sapa i paralela.¹⁵⁰ Tijekom napada, napadač bi rasporedio udare tako da bi braniocu nanosio gubitke artiljerijom iz polja, a dijelom artiljerijom s utvrde. Napadač je obično krio smjer svog napada i postupno se približavao utvrdi, najbliže 500 m od ruba glasijske, zato da ne bi bio dostupan braničevim napadima. Unutar 24 sata morao je napadač izgraditi prvu paralelu u kojoj je postavljao baterije za gađanje, zatim je trebao napraviti izlomljene sape, a potom je na polovici puta između ruba glasijske i prve paralele kopao drugu paralelu. Pod zaštitom druge paralele izgrađivana je bliža treća paralela uz pomoć sapa, pod čijom su zaštitom postavljani topovi za napad na unutrašnjost utvrde te se od tuda kretalo k skrivenom putu i proboju u unutrašnjost utvrde.

Pripreme za napad na Berbir započete su 17. lipnja 1789., kada je glavnina austrijske vojske pod zapovjedništvom generala Gideona Ernsta Freiherr von Laudona¹⁵¹ došla u Okučane te se u sljedeća dva dana prebacila

¹⁴⁷ BRLIĆ, «Slavonska vojna krajina», 198-199.

¹⁴⁸ BRLIĆ, «Slavonska vojna krajina», 201.

¹⁴⁹ BRLIĆ, «Slavonska vojna krajina», 198/201.

¹⁵⁰ «Vaubanov napad», VE, 196. Paralele i sape su prije same opsade kopani rovovi, koji su služili kao zaklon vojsci tijekom opsade, da ne bi bila izložena otvorenoj vatri.

¹⁵¹ General Laudon je postao herojem užasnog rata protiv Osmanlija kada je uspio zauzeti Beograd u listopadu 1789. Kada je general Laudon 14. srpnja 1790. umro, Joseph, grof Deym von Stritz (poslije nazivan Joseph Muller) sagradio je mauzolej posvećen generalu, što je bilo popraćeno Mozartovom muzikom. Sam je događaj bio prvi put promoviran u *Wiener Zeitungu* 26. ožujka 1791. Johann Enrici je dizajnirao Laudonov grob koji se nalazi u Hadersdorfu, predgrađu Beča. U bečkom vojnom muzeju postoji zbirka generalovih osobnih stvari kao i njegova ostavština, knjige itd. (www.angelfire.com/bc2/mozart/P12B.htm)

u Staru Gradišku. Čim se vojska prebacila u okolicu starogradiške utvrde, iz Berbira je uslijedio napad, što je rezultiralo smrću sedmorice austrijskih vojnika.¹⁵² Oriovčanin¹⁵³ i list *Wienerblattchen*¹⁵⁴ navode kako su u noći 22./23. lipnja Gradišćani napravili dva pontonska mosta, jedan kod Uskoka do ušća rijeke Vrbasa, a drugi kod Donje Varoši. Hadžialagić navodi postojanje triju mostova, dva kod Uskoka i jednog kod Donje Varoši, baš kao i Marković koji spominje treći pontonski most prikazan na *Plan der Attaque auf die türkische Festung Berbir oder türkisch Gradisca angefangen den 22 Juni und 9 Juli 1789 an die Kaiserlichen ubergangen*, iz 1789.¹⁵⁵ Po uspostavi pontonskih mostova 23. lipnja 1789., pukovnik Gvozdanović je s 21 bataljunom pješaka i 270 strijelaca prešao preko Save na osmansku stranu zbog zaštite kopača šančeva na osmanskoj strani i prijelaza carskih postrojba. Prema G. Šljivi,¹⁵⁶ u opsadi Berbira 23. lipnja 1789. sudjelovao je 21 bataljun pješadije i dvije divizije konjice, a 24. lipnja podignut je most¹⁵⁷ preko rijeke Vrbas te je tada došlo do topničkog dvoboja tijekom kojeg su poginula šestorica austrijskih vojnika, a deset ih je bilo ranjeno. Od trenutka izgradnje pontonskih mostova, vojska se stalno pomalo prebacivala preko rijeke Save na osmansku stranu, opkoljavajući Berbir, tako da je u tim zadnjim trenucima pred pad Berbira određen broj civila još napuštao utvrdu. Dana 27. lipnja, po G. Šljivi,¹⁵⁸ uslijedili su jači topnički napadi, tako što su isprva Osmanlije napale starogradišku utvrdu, gdje je buknuo plamen koji je gorio do sljedećeg jutra, a zatim se s 28 kanonada pucalo na Berbir, što je rezultiralo zatrpavanjem Banjalučkih vrata. Istu večer uslijedio je ratni poklič koji se kod Osmanlija javlja neposredno pred napad, zbog čega je austrijska posada iz predostrožnosti topničkom paljbom napala Berbir, što je nastavila raditi do 30. lipnja, do kada je Berbir gorio.

Na dvjema grafikama¹⁵⁹ s prikazom opsade Berbira u Bosni vizualno je predočen sukob koji se događao početkom srpnja 1789. Prikazani su na tim grafikama smjerovi kretanja vojske, topnički napadi i pontonski mostovi koji su bili sagrađeni u svrhu opsade Berbira pod zapovjedništvom generala Lau-

¹⁵² HADŽIALAGIĆ, *Gradiška*, 55.

¹⁵³ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 171.

¹⁵⁴ BRLIĆ, «Slavonska vojna krajina», 201.

¹⁵⁵ MARKOVIĆ, *Descriptio Croatiae*, 281, grafika, Bečki Ratni Arhiv, sign. Inl. C-VII, Env. B/1, Alt Gradisca Nr. 5.

¹⁵⁶ ŠLJIVO, *Bosanska*, 8.

¹⁵⁷ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 171, navodi da je bila sasječena sva šuma u okolini Vrbasa radi izgradnje šančeva i mosta.

¹⁵⁸ ŠLJIVO, *Bosanska*, 8.

¹⁵⁹ Vjerojatno postoji jedan grafički predložak opsade Berbira koji ima dva izdanja. Jedan je u crno-bijeloj verziji s tekstualnim dodatkom na francuskom i njemačkom jeziku, dok je drugo izdanje kolorirano s tekstualnim dijelom na njemačkom jeziku (Slike 4a i 4b).

dona. Prvu, crno-bijelu grafiku tiskao je John Mart Will *ecx A. V.*; ona je numerirana kao br. 67, iz čega se vidi da je bila sastavni dio neke grafičke mape.¹⁶⁰ Drugu, koloriranu grafiku tiskao je J. Markin *fc*, a numerirana je kao br. 9.¹⁶¹ (Slike 4a i 4b.)

U prvom planu grafike prikazana je opsada Berbira s njegove južne strane gdje su se smjestile carske postrojbe s generalom Laudonom, kao i artiljerijske baterije. U drugom planu grafike prikazani su topnički napadi između dviju utvrda, s tim da je na grafici točno naznačeno da je sa starogradiške utvrde gađan berbirski magazin s oružjem, dok u tekstualnom dijelu grafike nije navedeno što je bilo gađano u starogradiškoj utvrđi, mada se iz grafičkog prikaza jasno vidi dim iznad Stare Gradiške. S južne strane Berbira prikazano je razrušeno civilno naselje u plamenu. Na grafici je prikazan i razmještaj carske vojske, koja se nalazila sjeverozapadno od Berbira uz rijeku Savu, zatim jugozapadno od Berbira te, prema prikazu grafike, neposredno ispred Banjalučkih vrata. Istočno od Berbira nalazilo se skrovito mjesto u šumi gdje je bila smještena osmanska pomoćna vojska, jer je put prema šumi ujedno bio i put povlačenja osmanske vojske prema Banjoj Luci. Na tom dijelu grafike prikazane su husarske trupe koje progone ostatke osmanske vojske u njihovu bijegu prema Banjoj Luci.

Grafika prikazuje i smještaj carskih topničkih trupa na bosanskoj strani, koje su se nalazile nasuprot svom kampu na slavonskoj strani, a povezuje ih izgrađen pontonski most kod Donje Varoši. U opisu Gradiške graničarske pukovnije na tajnim zemljovidima,¹⁶² rijeka Sava je kod Uskoka bila široka 80 koraka, kod tvrđave 65-70 koraka, a kod Donje Varoši 95-110 hvati. Iz navedenih dimenzija može se zaključiti da su mala širina rijeke kod mjesta Uskoci, kao i okuka rijeke Save na kojoj je sagrađen Berbir, bili odlučujući za mjesto izgradnje pontonskog mosta. Istodobno, pak, visina strana rijeke Save prema naznakama na tajnim zemljovidima iznosila je 14-24 stopa kod tvrđave, nizvodno otud 6-7 stopa, a na ostalim bliskim mjestima 9-12 stopa, što je vjerojatno bilo razlogom izgradnje drugog pontonskog mosta kod Donje Varoši, jer je sama visina rijeke na tom području bila najmanja.

Početkom srpnja austrijska vojska se toliko približila Berbiru da je pucnjava iz berbirskih puškarnica bila neučinkovita, a samo približavanje vojske rezultiralo je strahom i postupnim povlačenjem iz Berbira, koji su Osmanlije počele napuštati već od 3. srpnja. Bijeg iz Berbira izveden je manevrom 9. srpnja 1789. tako što se 50 konjanika iz šume iza Berbira uputilo prema carskoj vojsci s ciljem skretanja pažnje kako bi varkom većina osmanske vojske pobjegla u šumu.¹⁶³ Austrijski vojnici su se ubrzo pojavili na berbirskim zidi-

¹⁶⁰ HDA, Grafička zbirka, inv. br. 1417 (Slika 4a).

¹⁶¹ HDA, Grafička zbirka, inv. br. 1416 (Slika 4b).

¹⁶² BUCZYNSKI, KRUEK, VALENTIĆ, *Hrvatska. Gradiška pukovnja*, 128-9.

¹⁶³ HADŽIALAGIĆ, *Gradiška*, 55.

nama kličući *Viva Josip, Viva Laudon!* G. Šljivo navodi da su po dolasku u berbirsku utvrdu carske čete zatekle jednog vlaha koji je trebao zapaliti barut budući da je unutar utvrde ostalo 500 sanduka baruta, 36 topova, 4 merzeta i 500 metara žita. Tijekom samog napada na Berbir carska je vojska imala 38 mrtvih i 118 ranjenih dok se broj osmanskih žrtava ne zna.¹⁶⁴

Berbir i Gradiška poslije sukoba 1789. do mira u Svištovu 1791.

Usprkos pobjedama na vojnom bojištu protiv Osmanlija, Habsburška Monarhija je krajem 1789. imala sve više vanjskopolitičkih problema zbog Trojnog saveza Engleske, Prusije i Nizozemske,¹⁶⁵ kao i zbog približavanja politike sultana Selima III. Prusiji. Zbog navedenih problema i želje za unutarnjom državnom stabilnošću, došlo je do promjena unutarnje politike Josipa II., koji je tako staležima Hrvatske i Ugarske obećao saziv sabora.¹⁶⁶ No, tu situaciju ubrzo je, 19. veljače 1790., prekinula smrt Josipa II. i nesnažljenje novog cara Leopolda II., koji je zbog pomorskog saveza Pruske i Osmanlija te smještaja pruske vojske na austrijskoj granici razmišljao o dovršetku rata.¹⁶⁷

Situacija poslije osvajanja Berbira na gradiškom području još nije bila mirna, jer su pripadnici Gradiške i Brodske pukovnije istjerivali preostale osmanske čete u užoj berbirskej okolini. Na području šire berbirske okolice, kako navodi Oriovčanin,¹⁶⁸ tijekom 1789. podpukovnik Brodanović i satnik Elija rastjerivali su ponovno okupljene osmanske čete, što je bilo i razlogom sukoba krajem kolovoza 1789. na brdu Kozari. U zasjedi osmanskih četa 28. kolovoza 1789., kako tvrdi Oriovčanin,¹⁶⁹ gotovo su bili uhvaćeni satnik Čivić i satnik Elija, koji su prešli rijeku Savu s dvije satnije te su pokušali rastjerati preostale osmanske grupacije oko Kozare. Četa satnika Čivića upala je u zasjedu, ali su joj u pomoć priskočili Ilija Radmanić, Ivan Ilić i Ivan Djaković te je oslobodili.¹⁷⁰ Suzbijanjem Osmanlija kod brda Kozare istjerane su preostale osmanske čete iz berbirskeg kraja, poslije čega je jedna četa Gradiške pukov-

¹⁶⁴ ŠLJIVO, *Bosanska*, 10.

¹⁶⁵ Savez je nastao kao rezultat težnje Švedske da pod svoju vlast stavi Finsku, koja je bila ruska. Podršku su Osmanlijama, nasuprot politici Austrije i Rusije, davale u tom periodu Švedska, Nizozemska, Engleska i Pruska.

¹⁶⁶ Zbog nezadovoljstva i pobuna u zemlji, Josip II. je tražio saziv sabora i vraćanje zemaljskog ustava.

¹⁶⁷ MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo* (Zagreb: Golden Marketing, 1998.), 304.

¹⁶⁸ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 172.

¹⁶⁹ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 172.

¹⁷⁰ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 172, pod pukovnikom Kovačevićem navedeni su bili odlikovani medaljama.

nije pod zapovjedništvom podpukovnika Brodanovića upućena u Moravsku,¹⁷¹ odakle se 22. studenoga 1790. vratila u Novu Gradišku.

Poslije austrijskog osvajanja utvrde Berbir 1789. nastale su pojedine preinake na berbirskoj utvrdi, poput gradnje novog komunikacijskog mosta između Stare Gradiške i Berbira sa stanom mostara na njemu,¹⁷² a podignuta je i nova kasarna te nosači artiljerije. Plan situacije artiljerijskih postrojba na utverdama Stara Gradiška i Berbir od 25. travnja do kraja listopada 1790. donosi, osim informacija o topništvu i njegovu razmješčaju, i neke promjene u samim utverdama poslije osvajanja Berbira.¹⁷³ Plan navodi da su 1790. tijekom sukoba u starogradiškoj utvrdi bili uništeni revelini, traverse, mjesto gdje se držalo oružje na glasijama, dio brane i predjel gdje se držao ugljen. Na berbirskoj je utvrdi poslije sukoba bio uništen kavalir, kao što su i zidine Berbira bile prepune rupa. Na planu Stare Gradiške i Berbira iz 1790. naveden je točan raspored artiljerije na zidinama utvrda, iz čega se ne može pretpostaviti da je raspored bio jednak i tijekom sukoba 1788.-1789., ali velika je vjerojatnost da jest.

Na desnom i lijevom kavaliru starogradiške utvrde bila su smještena po dva topa od 18 funti, na zapadnom savskom dijelu zidina bastiona, označenom na planu rednim brojem 1, bio je jedan top od 12 funti,¹⁷⁴ a na flankama su bila dva topa od šest funti. Na zapadnom kopnenom bastionu, označenom na planu rednim brojem 2, tj. na njegovoj lijevoj flanki, nalazila su se dva topa od šest funti i na desnoj flanki jedan top od tri funte i jedan od šest funti, dok je na desnom fasu platforme bio jedan top od tri funte. Na istočnom kopnenom bastionu, označenom na planu rednim brojem 3, tj. na njegovoj lijevoj flanki, stajali su jedan top od tri funte i jedan od šest funti, na lijevom fasu je bio jedan top od šest funti, dok je na desnom fasu bio jedan od 12 funti i na desnoj flanki također jedan top od 12 funti i jedna haubica od sedam funti. Na istočnom savskom bastionu s dijelom bližim kopnu, označenom na planu rednim brojem 4, tj. na njegovoj lijevoj flanki, bio je jedan top od šest funti, kao i dva topa od tri funte, a na lijevom fasu je bio jedan top od 12 funti, kao i jedna haubica od sedam funti.¹⁷⁵

¹⁷¹ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 172, razlog tome je bio savez što su ga Osmanlije sklopili s Prusijom.

¹⁷² Kopija plana utvrde Stara Gradiška 1784. i promjene na osvojenoj utvrdi Berbir 1789., GMNG.

¹⁷³ Kopija plana o rasporedu artiljerije na utverdama Berbir i Stara Gradiška, Andreas Spatschecti, 1791. GMNG.

¹⁷⁴ «Top», VE, 18-19, nov sistem naoružanja koje je Griboval uveo sastojao se od topova od 3, 6, 12, 18 i 24 funte, koji su bili puno pokretljiviji nego prije. Cijev topa bila je skraćena na 14 kalibara, a topovi od 3, 6 i 12 funti imali su 120 punih zrna. Poljski topovi od 8 i 12 funti ispaljivali su jedno zrno u minuti.

¹⁷⁵ «Top», VE, 18-19. Haubice su bile inovacija kojom se uspijevalo pogoditi zaklonjene ciljeve, a bile su od 7, 10 i 12 funti.

Na zidovima utvrde nalazili su se još jedan top od 12 funti i jedan od 18 funti te na liniji Stara Gradiška Berbir jedan od 12 funti. Na lijevom redanu bio je smješten jedan top od tri i jedan od šest funti, a na desnoj jedan od tri funte. Na istočnom savskom bastionu, u dijelu bližem rijeci Savi, označenom na planu rednim brojem 5, tj. na njegovoj lijevoj flanki, bila je jedna haubica od sedam funti i na desnoj flanki jedan top od tri funte te jedan od šest funti. Na savskom bastionu, označenom na planu rednim brojem 6, na lijevoj strani su bila dva topa od šest funti, na fasu dva topa od 18 funti i dvije haubice od 10 funti, te na desnom dijelu jedan top od 18 funti. Na desnoj flanki je bio jedan top od tri funte i šest haubica od sedam funti u kortini te još jedan top od 12 funti. Na zapadnom savskom dijelu bastiona označenog na planu rednim brojem 7, na njegovoj lijevoj flanki je bio jedan top od šest i jedan od 12 funti, na njegovu lijevom fasu tri topa od 12 funti i jedna haubica od sedam funti, te na desnoj flanki dva topa od tri funte.

Na zapadnom savskom berbirkom bastionu, označenom na planu rednim brojem 1, nalazila su se dva topa od 12 funti i jedan od tri funte, a na kopnenom zapadnom bastionu, označenom na planu rednim brojem 2, nalazio se jedan top od 12 funti. Na unutrašnjem bastionu, na planu označenom rednim brojem 3, nalazila su se dva topa od 18 funti i jedna haubica od 10 funti. Na istočnom unutrašnjem bastionu, označenom na planu rednim brojem 4, nalazila su se dva topa od 18 funti, jedan od 12 i dva od tri funte, zajedno s jednom haubicom od 10 funti. Na istočnom savskom bastionu, označenom rednim brojem 5, nalazila su se dva topa od 12 funti i jedan od tri funte.

Poslije završetka svih operacija u gradiškom kraju general Laudon uputio se prema Beogradu, čime je započela završna faza rata osvajanjem Beograda 8. listopada 1790.¹⁷⁶ Tom je prilikom, kako navodi Oriovčanin,¹⁷⁷ iz Gradiške pukovnije bilo u Srbiju upućeno 388 strijelaca.

Rat je završen potpisivanjem mira u Svištovu 4. kolovoza 1791., kada je Habsburška Monarhija morala napustiti osvojena područja u Srbiji i vratiti se u granice iz 1741. Habsburškoj Monarhiji su pripali Dvor na Uni, Drežnik, Cetin, Petrovo Selo, Lapac i Srb u Hrvatskoj, dok su Osmanlijama vraćeni osvojeni teritoriji Bosanske Gradiške ili Berbira, Dubice i Bosanskog Novog. Situacija na granici nije se bitno promijenila do 1795. kada su postavljene granične oznake prema Bosni, a Berbir je do 1797. ostao u rukama Hasburške

¹⁷⁶ Kada su vijesti o osvajanju Beograda stigle do Beča, organizirane su vojne parade, a Te Deum je bio izveden u katedrali St. Stefan te je više od 100.000 ljudi sudjelovalo u trodnevnom slavlju. Mozart je napisao sonatu kako bi obilježio događaj, baš kao što je i njegov prijatelj dr. Anton Schmith skladao tzv. pametni stih u čast generala i Mozarta.

¹⁷⁷ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 171.

monarhije.¹⁷⁸ Situacija poslije rata bila je jednaka kao ranije, samo što je sada gradiško stanovništvo ubrzo pogodila i glad 1794. te kuga 1795.¹⁷⁹

Narodne pjesme Gradišćana nastale u povodu rata 1789. - 1791.

Pojedine sačuvane gradiške narodne pjesme donose svoj doživljaj ratnih zbivanja, glorifikaciju junaka od kojih se očekuje da će pobijediti i potisnuti Osmanlije, potrebu za poistovjećivanjem s njima, kao i opise za kolektivno sjećanje na presudne trenutke rata. Osim dokumentarne građe te grafičkog i nacrtnog prikaza ratnih sukoba 1789.-1791., na gradiškom prostoru su tijekom 19. st. prikupljene četiri narodne pjesme koje govore o tim sukobima, ispjevane na hrvatskom jeziku. Tri pjesme, od kojih su dvije slična sadržaja, zabilježio je oko polovice 19. st. na gradiškom području Luka Ilić Oriovčanin u svom djelu *Lovorike gradiškog narodnog graničarskoga puka*. Kako on navodi u uvodu svoje knjige,¹⁸⁰ narodne pjesme je prikupljao od lokalnih ljudi koji su ih predajom preuzeli vjerojatno s kraja 18. st.

Pjesmu pod naslovom "Gradiški junaci" Oriovčaninu je otpjevao Stanko Janković u 25 stihova.¹⁸¹ Pjesma ismijava osmansko hvalisanje i junake te navodi junaštva domaćih ljudi, poput pukovnika Gvozdanovića koji je noću 2. rujna 1788. sagradio logor na berbirskej strani te je tom prilikom bio ranjen paša Sarajlija. Oriovčanin navodi da je pukovnik Gvozdanović zbog tog čina bio nagrađen križem Marije Terezije, mada tog podatka u njegovoj biografiji nema. U pjesmi je dalje spomenut podpukovnik Brodanović, kao junak koji je 25. ožujka 1788. rastjerao 1000 Osmanlija. Narodna pjesma spominje imena majora Elina, kapetana Čivića, poručnika Kovačevića, zatim narednika Ilića, desetnika Djakovića i narednika Radmanića,¹⁸² koji su bili nagrađeni za hrabrost iskazanu tijekom sukoba krajem kolovoza 1789. na

¹⁷⁸ MAŽURAN, *Hrvati*, 304.

¹⁷⁹ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 57.

¹⁸⁰ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 1.

¹⁸¹ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 166: Oj Berbiru na grani limune / Gdi je tvoja slava i hvalenje / Gdi l' junaci koji te braniše, / I s teбом se toliko hvališe? / Ni to junak, koji bižat znade / Već je junak kojega je mejdan / Zar ni junak silni Gvozdanović / Obrštaru na glasu junače / Nuz njega je Elinu majore / Nuz Elina, dva su kapetana / Jedno ti je silni Brodanović / A drugo je junače Čiviću / Dva Leutanta njima su jednaka / Oba mlada oba jogunasta / Prvi ti je Leutante Mihiću / A drugi je hrabri Kovačević / Još Brebiru imadem junakah / Koji s tebi puno dodijaše / A to su ti Ilić i Djaković / Mlad Blazetić i Petagić Marko / I Radmanić sa zlatnom kolajnom / Ku junaci samo kod nas nose / Koji tebi puno dodijaše / I junake tvoje proganjaše. / Te Berbiru, te slavi junake / A ne Turke, ki bježe ko bake.

¹⁸² Osim tih koje donosi Oriovčanin, druge biografske podatke o majoru Elinu, kapetanu Čiviću, naredniku Iliću, desetniku Djakoviću i naredniku Radmaniću nisam uspjela pronaći. Svi su se oni istaknuli u bitci kod Kozare 28. kolovoza 1789., zbog čega je Radmanić dobio zlatnu, a Ilić srebrnu kolajnu.

brdu Kozari. Pjesma slavi još neke gradiške junake, kao poručnika Mihića¹⁸³ te vojnike Blažetića¹⁸⁴ i Petagića,¹⁸⁵ za njihova junaštva tijekom 1789.

Oriovčanin donosi istu pjesmu i u verziji s puno detaljnijim opisima,¹⁸⁶ koju mu je u 35 stihova otpjevao Martin Gergašević.¹⁸⁷ U toj verziji pjesme opisano je sudjelovanje majora Elina i Ivana Ilića u sukobu kod brda Kozare, koji su na tom mjestu pogubili prijedorskog agu Mehmeda Asanagića, kao što je i Ivan Djaković pogubio travničkog agu. Pjesma dalje navodi kako je pukovnik Kovačević ubio Čendić Buljumbašu, kako je poturicu Selima Andrića ubio pukovnik Mihić, efendiju Stanića Petagić, Mehmeda Alagića Duić, Hasan agu Gabrić,¹⁸⁸ te kako je u Dubočcu početkom 1788. podpu-kovnik Brodanović ubio muselima od Travnika.

Treću narodnu pjesmu u Oriovčaninovoј knjizi, naslovljenu "Laudon kod Novog i Berbira",¹⁸⁹ otpjevao je slijepac Stefanović u 135 stihova. Pjesma govori o Laudonovom napadu i osvajanju Dubice, Bosanskog Novog i Berbira te njegovu dopisivanju s Cerić-kapetanom. Neposredno pred osvajanje Bosanskog Novog, prema kazivanju pjesme, jedinice generala Laudona iskopale su šance i pripremile se za rat, na što je Cerić-kapetan zatražio pomoć od travničkog paše i banjalučkog bega. Traženu pomoć Cerić-kapetan je i dobio, ali su ubrzo dodatne osmanske snage zajedno s banjalučkim begom pobjegle iz Berbira, zbog čega se sukob oko Bosanskog Novoga skratio na tri tjedna. U pjesmi je navedeno da je poslije tog perioda Cerić-kapetan tražio milost od generala Laudona. Zarobljeni Osmanlije nisu bili pogubljeni, već ih je general Laudon poslao u Segedin, a zarobljene žene su odvedene u Jajce. Poslije osvajanja Bosanskog Novoga, u pjesmi se govori o osvajanju Berbira. General Laudon je došao pred Berbir te je također od tamošnjeg paše (Szali-bega Đinića) zatražio predaju grada. Iz njihova dijaloga saznaje se da su Berbir branili neoženjeni Osmanlije te da ga oni nisu

¹⁸³ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 166, navodi da je on bio ranjen 30. 6. 1789., prilikom opsade Osmanlija. O poručniku Mihiću nema detaljnijih informacija u arhivskoj građi HDA i arhivskoj građi GMNG.

¹⁸⁴ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 166, navodi da se desetnik Blažetić istaknuo u opsadi gradića Berkso. O desetniku Blažetiću nema detaljnijih informacija u arhivskoj građi HDA i arhivskoj građi GMNG.

¹⁸⁵ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 166, navodi da je knjigonoša Petagić stradao raznoseći poštu između čardaka u siječnju 1789. O knjigonoši Petagiću nema detaljnijih informacija u arhivskoj građi HDA i arhivskoj građi GMNG.

¹⁸⁶ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 166.

¹⁸⁷ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 167. Martin Gergašević je bio slijepac "iz Banovacah gradiške pukovnije".

¹⁸⁸ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 172, navodi da su Ivan Duić i Blaž Gabrić sudjelovali u sukobu na brdu Kozari u kolovozu 1789. te da je zbog toga svaki bio nagrađen s 4 dukata.

¹⁸⁹ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 168-173.

namjeravali predati. U pjesmi je zatim opisan junački potez pukovnika Kovačevića, petnaestodnevna opsada Berbira, kao i bijeg Osmanlija, što odgovara opisima u literaturi.

Osim tri navedene pjesme koje je prikupio Oriovčanin, postoji još jedna pjesma koja slavi osvajanje Berbira pod naslovom "Pisma koju piva Slavonac uz tamburu, a Licsanin odpiva, od uzetja Turske Gradishke illiti Berbira Grada kojeg osvoji glasoviti po sveg svita kraljevinah vitez general geld Marshal vishe nego sedamdesetlitni starac Geodeon Laudon pod neobladanim rimskim carom i Maxcarskim kraljem Josipom II, cile vojske pervi vojvoda zapovidnik i upravitelj godine 1789, dana 29. serpnja".¹⁹⁰

Potonja je pjesma tiskana u Zagrebu kod Josipa Kotche, a nije joj navedena godina izdanja niti tko ju je zapisao, ali je na poleđini knjižice naveden bivši vlasnik Vladimir Gaj, kao i godina 1873.¹⁹¹ Knjižica s pjesmom sastoji se od 14 stranica teksta pjesme i jedne stranice nota. Pjesma metaforički opisuje dolazak orla iz Berbira u Banju Luku, gdje orao predstavlja *Szali Bega Gjiniu*,¹⁹² bega berbirskog koji je poslije bitke 1789. pobjegao u Banju Luku, i njegovo pripovijedanje djevojci u Banjoj Luci o stanju u Berbiru. Szali-beg u pjesmi govori o kraju svoje sreće, koja je uništena jer su Osmanlije napustile Berbir, a opisuje i sukobe prije svojeg bijega iz Berbira. Navodi da se Laudonova vojska smjestila na polju kod Gradiške te da su sukob započeli Osmanlije jer su gađali Gradišku, time dodatno izazvavši sukob. Ubrzo je uslijedila Laudonova zapovijed za topovsku paljbu na Berbir,¹⁹³ što je rezultiralo razaranjem berbirskih zidina, a u pjesmi se kaže da je cijelim područjem tutnjala paljba topova. U pjesmi se navodi kako je u isto vrijeme, pod topničkom paljbom, kršćanska vojska gradila most, i to s desne strane Gradiške, što odgovara i Oriovčaninovim opisima.¹⁹⁴

U pjesmi je Laudon opjevan kao heroj ("...bieli labud Laudon vezir ide, kog junaci kao svog oca slide..."), koji je vodio požeške paure, virovitičke i križevačke težake prema Berbiru.¹⁹⁵ Pjesma navodi da su Osmanlije napali Laudonove trupe pred Berbirom, ali su ubrzo pobjegli u grad, da bi 2. 7.

¹⁹⁰ Nacionalna i sveučilišna knjižnica (dalje: NSK), Riznička građa, R II E-8-106-a.

¹⁹¹ NSK, Riznička građa, R II E-8-106-a.

¹⁹² Vjerojatno Szali-beg Đinić.

¹⁹³ Topovi od 24 funte kojima je po navodima pjesme rukovodio zapovjednik "Ruvroa". Zapovjednik Karl von Rouvroy rođen je 1770. u Großenhainu, u Saksoniji. Njegov je otac bio general artiljerije Johann Theodor von Rouvroy pa je po uzoru na njega i Karl završio studij kraljevske artiljerije. Uz svog oca sudjelovao je u ratu protiv Osmanlija. U Gradiški je 1789. rasporedio artiljerijsku bateriju na takav način koji mu je kasnije priskrbio unapređenje u natporučnika.

¹⁹⁴ ORIOVČANIN, *Lovorike*, 171.

¹⁹⁵ NSK, Riznička građa, R II E-8-106-a. Ti težaci su išli na berbirsku stranu kopati sape i paralele za opsadu.

1789. ponovno izveli napad na lijevo krilo Laudonove vojske, uslijed čega se i topovski napad ponovio. Tijekom tih sukoba, u Berbiru je došlo do internih nesuglasica jer se jedan dio Osmanlija htio boriti do smrti, dok su drugi htjeli pobjeći. U pjesmi se kroz lik starca uvodi element osmanske razboritosti i mudrosti, koji poručuje da Osmanlije ili trebaju pobjeći ili umrijeti, jer je sreća očito na kršćanskoj strani. Taj lik zaziva u pomoć proroka Gajbiju koji ih je napustio, a Laudonova osvajanja pri napadima na Dubicu, Novi i Berbir uspoređuje s Cezarovim osvajanjima. Pjesma završava objašnjenjem kako su Osmanlije kradom napustili Berbir i uputili se u Banja Luku, a na njihovo mjesto u Berbiru su došli Laudonovi vojnici, uzvikujući “Vivat Laudon!”.

Pisma od uzetja Turske Gradishke illiti Berbira Grada

*Istom shtoje rumenka konjica
Nagizdala rumena Zorica,
I ruxicSnog shtoje iza dola,
Zlatna svoja nakitila kola:
Da sunashca priodnica xarka,
Jutarnjega dovezenam danka,
Al' poleti Oral^a iznenada,
K Bajnoj Luci od Berbira Grada.
Bre kakoje laSno poletio
Mal'Si nie krila izshtetio.^b
Letech tuxno na Sve gerlo klikche:
Ej! Tko more, nek pomore, vicse.
Csak Su krila S-karvju zashtrapana:
JerSam ljutih jadan dopao rannah,
Bog zna, ochul' ranne priboliti
Ochul' mochi Serdcu odoliti.^c
A kad blizu Bajne Luke dojde:
Sidi ovdı na kojogod grani,
Pakmi kaxi, tiho po teani,
Kakovate ovud, nuxda noSi?
Odkud letish, shto traxish i tko Si?
Veche brixan razgleda shiroko,
Daga Srce vidlo nebo oko.
JecSi, glavu izkrenu nakrivo,*

^a Szali Beg imenom Gjino, koi Gospodar recsenog grada bioje: On dakle ranjen pobigoje iz Berbira i u zoru doshavsshi u bajnu Luku, shtoje i kakoSeje z-berbirom dogodilo izkazuje.

^b Pohabil.

*PakSe z-deSna okreche na livo
 Nejma ovom' u boStanu dice,
 Bash k-boStanu^d Fatime divojke,
 Sharanlie^e Pashine Sinovke.
 Nisko letech po boStanu jecSi:
 S-razbienim po njem' glaSom zvecSi:
 Zlo vam jutro, Bajnaluchke vile!
 ZarSte s-makom Sinoch pittu jile?
 Davas zora Spavajuče vara:
 I poSpane rahni pitlich^f kara:
 Ustanite mak vam nerodio:
 JoSht u cvitu mráz ga pohodio.
 Kad beSide^g te Fatima vila,
 Kroz San tanki bishe razumila
 Na bieleSe noge oSovila
 Berxje bolje, prozor^h otvorila
 Po boStanu shirom razgledala
 Gdi kadaje Orla zagledala:
 Tihomuje ona beSedila:
 Orle dragi! Kakvatije Silla?
 Sidi ovdí na kojojgod grani,
 Pakmi kaxi, tiho po teaniⁱ
 Kakovate ovud nuxdd^j noSi?
 Odkud letish, Shto traxish i tkoSi?
 Nejma ovom' u boStanu dice,
 DaSe iz precSe hitaju na ptice.
 NebojmiSe! Vech priStani litat:
 Ter mi kaxi shtochute upitat:
 GdiSi dopao tiju ljutih rannah,
 ZashtSu krila S-karvjum oblijana?
 I prem tuga jur Serdce propada:
 JerSe glaSu dobromu nenada:*

^c Serdca Salozt prekuhati, obladiti.

^d Vert.

^e Zapovidnik turskog kotara Gradishkoga.

^f Pevecz.

^g Govorenya.

^h Oblak.

ⁱ Polehko.

^j Potrebocha.

^k Prem ako.

*Velaj, makar^k i zli bili glaSi:
 S' iStinomSe divojci oglaSi:
 Suzam' chuti ranne natopiti,
 I S-melemom^l vishto obloxiti
 A zlatnomche xicom krilca tvoja,
 VezacSica nabrat igla moja.
 Nechu shtedit^m perle, nit' bisera
 Nanizatchu shnjima tvoja pera.
 On divojki tiho progovara:
 Ah, takoti i Sriche i zdravja,
 PrejdimeSze niSam doshao zato.
 Dame kitti tvoj biSer, i zlato
 Kitti onog? komu Sricha piva,
 I u Svomu josht gradu pribiva:
 A mojaje Sricha med kaure,
 Sinoch proshla okol' sheSte ure:
 Kada Turci od Straha i jada,
 Pobigoshe iz Berbira Grada:
 Kog' zadade njima junacSina,
 JunacSina Laudon, Strah TurcSina.
 Nisu Turci obicSajni bili,
 Nicsjoj doSad rech Evala Silli:
 A Sad gledaj, kakva SperdacSina
 DogadiSe turskog' od kolina,
 Kazatchuti kako ovo dillo,
 Z-BerbirumomSe, seko, dogodilo.
 Silnu vojsku Spod Cetina grada,
 Kad Se tomu nitko i nenada:
 U Gradishku kreche ipak mashira,
 Da Turakah mentuje Berbira.
 Jedva Vojska u Logorje Silla:
 Po Gradishkom polju Se pruxila
 Pervi Turci iz Svog kavalira
 IzviSitog' u Sridi Berbira
 Z-bojnim gromom dvaput zagermishe:
 I lexeche Lave raSerdiShe,
 Tad zapovid leti od Laudona
 Nek zatutnje na nacSin plotona,
 Svi topovi iz bedemah naShih,*

---

^l Z-flajshtram.

^m Sparat.

I nazdrave Sharanlii Pashi,
 Pak Aubice po Berbiru gradu,
 Nek Se shechu palech Turkom bradu.
 Mila Seleⁿ! cSakSe zemlja treSe:
 Kad kauri pucat zapocSeshe.
 Josht kad topi oni zapocSeshe.
 Od dvadeSet funtih i cSetiri
 S-teshkim zernjem pocSeshe bljuvati,
 I berbirske zidine kljuvati:
 Kuraxja je onda Turkom proshla,
 I iz Serdca cSak u noge doshla
 Valaj ima u Josipa Cara,
 Bash topcSiah, daim neima para
 Umnogima, Seko, Kraljevinah
 Jer u njih je takova vishtina,
 Da topove po turskomu gradu,
 Bash majStorski ushutkati^o znadu.
 To Berbirskim topom ucSinishe,
 Kadjim zernje uSta zacSepishe.
 Nad njimaje Vezir zvan Ruvroa
 Od kaurskih gospodar topovah
 Mislim da je ova JunacSina
 Od Vulkanskog odpala kolina:
 Jer nit Vulkan Bog vatreni bolje:
 Nebi mogao bojno xarit polje:
 Neg Ruvroa Svoima topovih
 Pali brade Turkom po gradovi.
 A medju to priko berze Save
 ChuprijeSe^p na vrat, na nos prave:
 MoStariSu shnjima Laudonovi
 ZacSas bili da recSem gotovi.
 Kraj Gradishke dakle z-deSne Strane,
 Prik Chuprie vishto oSnovane:
 Bieli Labud Laudon Vezir ide:
 Kog' Junaci kao Svog otca slide.
 Vatra njima iz OcSiu Sipa:
 PakSe digla od Junakah vika
 Boxe! Daj nam osvojit Berbira,

ⁿ SzeSztrico.

^o Na muchanye natirati.

^p Mozti.

*Shtoje kaur, znatche turska vira
 A med njima idu Sarauri^q
 Od Poxeshke Vermegje^r pauri,
 Zamatnuvshi na rame motike,
 Jexech Svoje na TurcSina kike.
 I lopate i oshtre Sikire,
 Vuku Sobom kauriske nevire.
 Laudon dakle njima progovara:
 NebojteSe moja dico draga!
 Jachu k-vama cSeSto dolaziti:
 Jachu Meshtar vasheg posla biti
 TurcSinuchu puta zatvoriti
 Davam neche mochi perkoSiti,
 Za VasheSe drage domovine,
 Srichu ova svakolika cSine
 Rad nje eto ja pod Staru glavu
 VirnoSt Caru za ukazat pravu,
 Ako i Spavam, Starac nepocSivam,
 Vech u brigi dan i noch pribivam.
 Sad u Ime Svemogucheg Boga,
 Posla Xivo primiteSe Svoga
 S rukom kaxe: sloxno zamanite
 Ovdi shance kopat zapochmite.
 Sauri onda Sve naglavce,
 Bojne kopat navalishe shance:
 NecSujeSe da bar jedan recSe:
 Teshkomije, raditmiSe neche.
 Veche Svaki znoji svoje delo,
 Radech sloxno, rado i veSelo
 Prem akoSeze obdan i u nochi
 Radit mora bash iz cile mochi
 Pak prid zoru u cSetiri Sata:
 Vechje Starac dojezdio hata,
 Ter do polak Sata deSetoga
 Od jednoga iduch do drugoga
 ShtoSe radi brixno razvidljiva,
 I potribna mudro naredljiva.
 Toti, Seko, Svaki dan cSinjashe:
 Dok Se bojni shanci nacSinjashe*

^q Delavczi, robotari.

^r BiliSu i veroviticske vermegie i krivevacske texaki na ovom delu.

I premdaje zernje iz topovah
 Prolitalo kraj njegovog uha
 Bash nit maknut z-glavom junak neche,
 VechSe na Svom joshter hatu sheche,
 Pak perkoŠ^s Turkom, govorechi,
 Csujte, turci, shtochu vam ja rechi,
 Bre na vashem zernu nie ovo
 Upisano Ime Laudonovo.
 A kad Turci jadni Ositishe
 Da vech skoro grad obkolit bishe
 Tad Sunchanog od Strane zapada
 ProSusheSe kao magla iz grada
 Udarishe sloxno na kaure
 Na vojnike i na Saure.
 Al zaludo Turkom bila muka
 Laudonova odbilaji ruka
 Onda Turci u grad pobigoshe
 Al' mirovat zacSas nemogoshe
 Vech drugi put opet navalishe
 Pak na livo krilo udarishe
 Al je Turkom loshja Sricha bila
 Kaurškaji nadvladala Silla.
 Sestro milla! Tko je gledao s-kraja,
 Mislioje, eto Sudnjeg dana:
 Jer takvaSe onda digla vika:
 Od kaurških i turskih vojnukah,
 I takvaje od obadve Strane
 Silna vatra proSulaSe na nje.
 Da Se tresla zemlja od topovah
 Kao od praske vatrenih gromovah
 To miSeca serpnja drugog dana,
 Okol' nochnog dvanajStoga Sata,
 Bojno dillo, Seko, prigodiSe,
 S-tim Strashnie, jer u nochi bishe,
 OdandaSe vech' med sobom Turci,
 ZapocSeshe klati kano vuci,
 JerSe jedni pridat hotiashe:
 Drugi k-tomu priStat nektiashe,
 Dok najkaSnje jedan TurchSin Stari,
 RazmerSiim Svu texinu Stvari,

---

^s ZespotavaSze.

*Csujte, veli, Turci Shtochu rechii,
 Shtoje bolje? Umrit. Il utechi?
 Akocshte umrit, nebixite,
 Akocshte bixat, neumrite,
 Jer da dojde pedeSet hiljadah
 Josht Turakah, branit ovog grada,
 Svibi glave prie pogubili
 Negobi nas Suxnje odkupili
 Nije Sajde, Turci shepertljivi
 Shtoje pravo, valja govoriti
 Bog Laudona, Bog iSti pomaxe,
 Jer to od nejg cila vojska kaxe:
 DaSe shnjima molech pobratio,
 Na svojuga ruku obratio.
 Ej nevirni SvetcSe Gaibio^t
 Perva nasha do Save komshio
 GdiSzu nashi groshi i dukati?
 Gdi Peshkiri, ^u chilimi^v i hatti?
 S-kimSmoti Groba davali
 Da nas branish, cSesto molikali
 Valja daSe po Turskom raju
 Shnjima tvoje Bule vozikaju
 A ti svetcih hodash po meanah
 ProSilati, SvetcSe, jaSpra nasha
 Koju troshish, pushech duhan pasha.
 Al' das' projdem Svetca Gaibie
 Jer Siromak tamo dojt neSmie
 GdiSe Laudon Junak z-Turci bie.
 Shto Julius, vitezovah slava
 JeSt od Sebe dicSno izuStio
 To Laudon rechbi dopuStio
 Dojdo, vidih i svakog oblada
 Na kogaSam udario grada,
 To Dubica, grad Novi SvidocSe:
 To i Berbir poSvidocit hoche
 Kako Laudon ova Sva tri Grada
 U kratkom vrimenu oblada.
 Poslushashe Turci Svitovanje:*

^t Gajbija.

^u Rucniki.

^v Turzke Szage.

*Pak Sve kradom Svoje dugovanje
 ZapocSeshe obnoch iznoSiti
 I u Bajnu Luku donoSiti
 Ter Straxnji put, kad Osam, kad deSet
 KadShto petnajSt, kad Shto i dvadeSet
 Pete Svoje Turci izmicashe
 Pak Berbira grada oStavishe.^x
 Tad Kauri u grad ulizoshe
 Vivat Luadon! sloxno podvknushe
 Za zdravjemu vincem napiashe
 I zdravicu piuch zapjevashe.*

Zaključak

Lokalni tijek tzv. Dubičkog rata promotren je u mikroregionalnom odnosu između vojnih utvrda Stare Gradiške i Berbira, kroz suživot jednoga grada na dvjema obalama rijeke Save, povezanog skelom svakodnevice, ali i razdvojenog graničnom rijekom između dviju država na osnovi raznih mirovnih ugovora. Promatrajući mikroregionalnu razinu austrijsko-osmanskog rata na primjeru sukoba kod pograničnih utvrda Stare Gradiške i Berbira 1788.-1789., uočava se predimenzionirana važnost ratnih priprema za predstojeći rat, kao i naknadna glorifikacija osvajanja Berbira. Važnost utvrde Stara Gradiška, koja je sve do 1767. funkcionirala kao civilno naselje, očituje se samo u njezinoj vezi s drugim pograničnim savskim utverdama, koje također u tom razdoblju doživljavaju preobrazbu po Vaubanovu sustavu utvrđivanja. U tom sustavu, utvrda Stara Gradiška dokazuje svoju prosječnost koja tijekom prvog provociranog borbenog pokusa 1788. doživljava uspjeh koji se očituje u građevinskoj i artiljerijskoj superiornosti naspram zaostališeg berbirskog zdanja. Samo s tog aspekta, u sukobu s neprijateljem koji je bio brojčano, građevinski, artiljerijski i motivacijski slabiji, Stara Gradiška kroz planski izvedene napade izlazi kao pobjednik iz te parade.

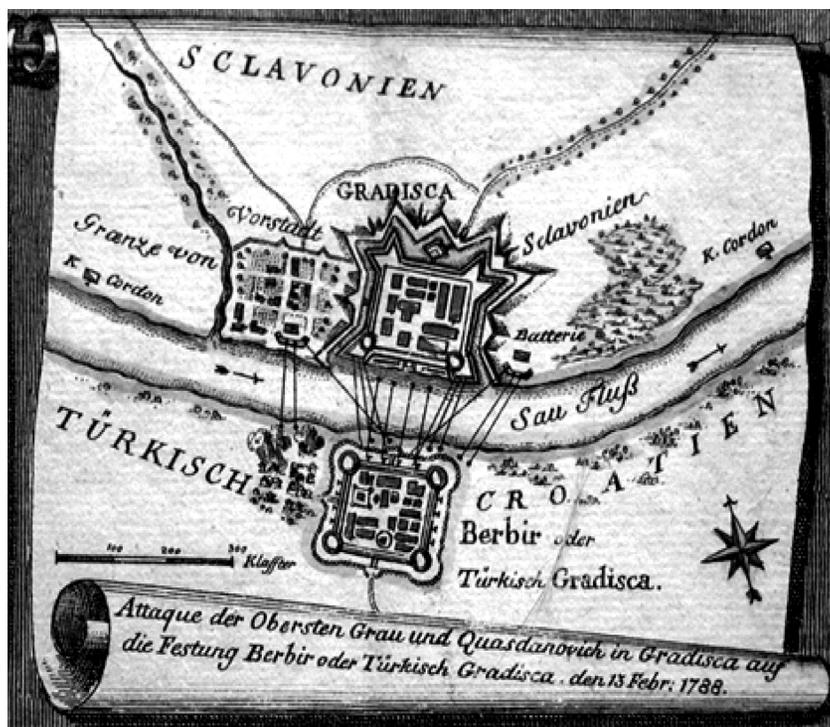
Pripreme koje su prethodile sukobu 1787.-1791. prepune su elemenata "gentlemenskog" sustava ratovanja, u kojem se s jedne strane javno iznose vojne tajne u dnevnim novinama (o kojima se ni ne pomišlja da bi ih neprijatelj mogao vidjeti), dok s druge strane postoji veto na javno tiskanje vojnih karata za čiji je sadržaj upitno odgovara li pojmu vojne tajne (karte se odnose uglavnom na potoke i prijevoje). U svrhu slavljenja građevinske i artiljerijske superiornosti, u edukacijskoj je formi tada tiskan niz grafika kojima se poslije samog sukoba 1789. pokušava dočarati austrijska premoć nad neprijateljem, a koje zapravo ne donose toliko realnu sliku, koliko služe u svrhu propagande. Najočitiiji izraz te glorifikacije jest slavlje u Beču posvećeno

---

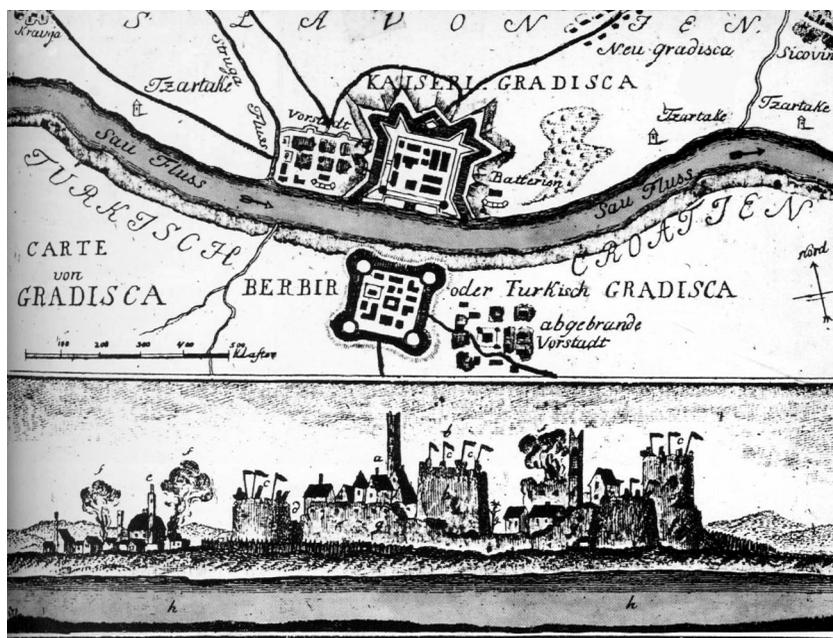
^x oStariah.

Laudonovu zauzeću Beograda, opjevanom i u Mozartovoj sonati, koje ipak ubrzo pada u zaborav kao rezultat surovog Svištovskog sporazuma.

Možda najiskreniji iskaz viđenja ratovanja 1789., koliko god bio nerealan i prenaplašen metaforama i glorifikacijom lokalnih junaka, daju gradiške narodne pjesme, iz kojih se ne može isključiti istinska želja da mjesto mirovnih pregovora ponovo zauzme skela svakodnevice. Rezultat zauzeća Berbira očitovao se u gradnji novog mirnodopskog mosta između utvrda, koji je zamijenio razrušene ratne pontonske mostove, što je potrajalo do obnove stare granice iz 1741., poslije koje je Berbir ponovno postao osmanski, a na Savu se vratila skela trgovine i ustaljena svakodnevice.

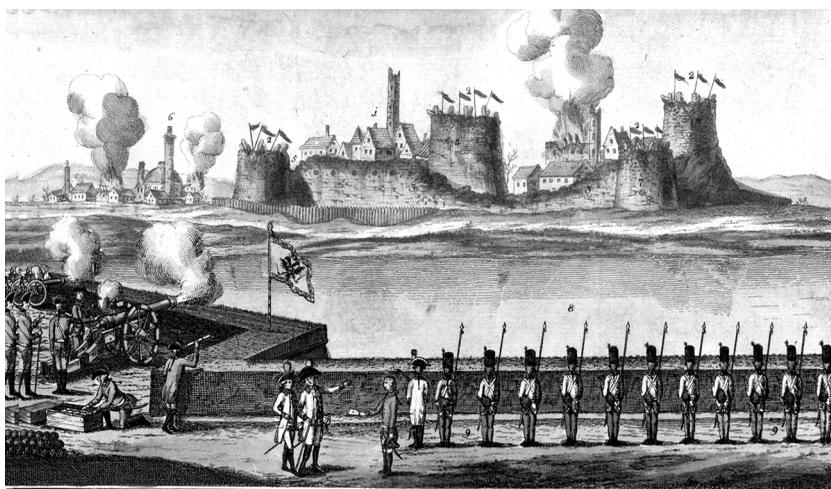

Slika 1.

Ansicht türkischen GRADISCA aus der kais. Festung GRADISCA den 21. Febr. 1788.
 a Das Haus des Capitaine. b. Der Cavalier 12 Klüfter breit tief, auf welchen die mit Brettern bekleidete Scharten zu sehen. c. Die blutfähnen. d. Die am 21ten Febr. neu errichtete Scharte. e. Die größte gemauerte Moschee in der Vorstadt. f. Das durch die Canonieren entstandene Feuer. g. Die 12 Klüfter lange Bresch. h. Der Sava Fluss.

Slika 2.

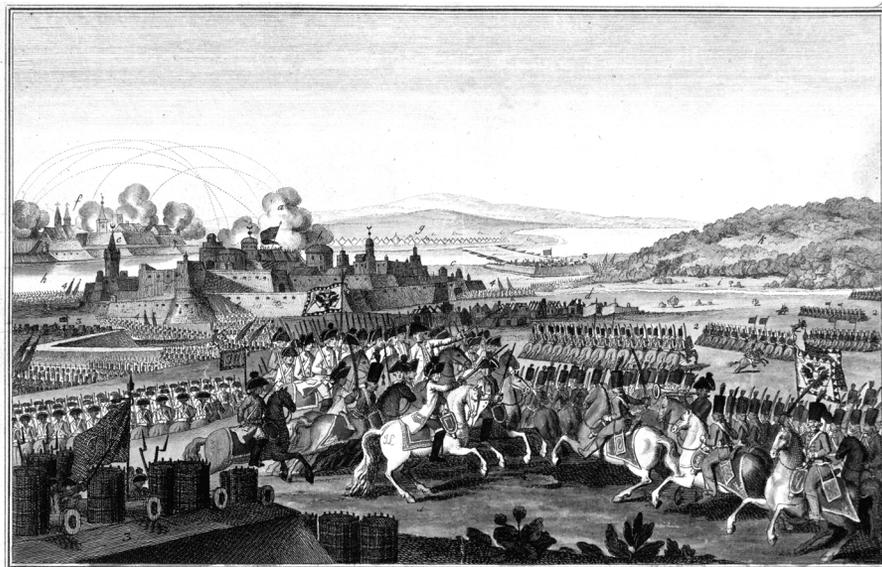
Ansicht des türkisch GRADISCHKA von der kais. Festung aus den 21ten Febr. 1788.
 1. Das Haus des Capitaine. 2 Die blut Fahnen. 3 Die Bresch. 4 Der Cavalier 12 Klüfter breit tief auf welchen die mit Brettern bekleidete Scharten zu sehen. 5. Ein großes Canonen Feuer auf eine neu errichtete Scharte den 21ten Febr. 6. Die größte gemauerte Moschee in der Vorstadt. 7. hinter der rechten Rondelle sind alle aufeinanderliegende Häuser zerstört, auf den Werken sieht man nur Bretter und nicht eine ansiege Canone. 8 Sava Fluss. 9 Die K. K. Gränze Scharfschützen.
 Wien bei T. F. v. Trattnerm. K. K. Buchh.

Slika 3.

Prise de la Forteresse Berbir à Bosnie par le Commandant le Marshal de Camp Baron de Laudon le 9me Juillet 1789.
 Sonderbare Einnahme der Festung Berbir in Bosnien durch den Feldmarschal Baron von Laudon den 9ten July 1789.
 a. Die Festung Berbir. b. Das Pulver Magazin. c. Kanonischer Thor. d. verbrante Heerden u. Häuser. e. der Pforte Thors. f. das Kaiserl. Heuboden. g. Kaiserl. Feldlager und Schiffschiffen. h. Save Fluss. i. Lager Stelle des türkischen Kaisers. k. Flucht der Türken durch die Wälder nach Spandak. l. B. B. Feldmarschal Baron v. Laudon. m. der Herr. n. Die Sultanen verfolgen die Türken. o. Kaiserl. Reduten und Batterien. p. Einzug der Kaiserl. Truppen in die Festung.
 Joh. Mart. 1789. v. c. A. P.

Slika 4a.

Sonderbare Einnahme der Festung Berbir in Bosnien durch den Feldmarschal Baron v. Laudon den 9ten July 1789.
 a. Die Festung Berbir. b. das Pulver Magazin. c. Kanonischer Thor. d. verbrante Heerden und Häuser. e. der Pforte Thors. f. das Kaiserl. Heuboden. g. Kaiserl. Feldlager und Schiffschiffen. h. Save Fluss. i. Lager Stelle des türkischen Kaisers. k. Flucht der Türken durch die Wälder nach Spandak. l. B. B. Feldmarschal Baron v. Laudon. m. der Herr. n. Die Sultanen verfolgen die Türken. o. Kaiserl. Reduten und Batterien. p. Einzug der Kaiserl. Truppen in die Festung.
 Joh. Mart. 1789. v. c. A. P.

Slika 4b.

Summary

A CONTRIBUTION ON THE EVENTS IN THE GRADIŠKA AREA DURING THE HABSBURG-OTTOMAN WAR OF 1788-1791

This paper is based on an interpretation of several picture graphics and schemes of Gradiška and Berbir from 1788-1792, one Viennese newspaper from 1789, some church annals, and a few pieces of folk poetry from the 19th century. Gradiška was divided into two border settlements after 1699, each being formed as a fortress on one of the opposite river banks of the Sava. The one on the left river bank was called Gradiška, and the one on the right river bank was called Berbir. During certain periods, such as 1717-1739, Berbir was in Austrian hands. The systematic reconstruction of the Gradiška fortress following the Vauban method took place at that time. After 1739, reconstruction and fortification methods used in Berbir were out of date in comparison with Gradiška. That was a very important fact for the course of the Austrian-Turkish war of 1787-1791, because war preparations and starting points on each side were different.

After 1767, Gradiška became a military fortress and all of its civil elements were abolished. Secret projects of mapping the Bosnian territory, spying the enemy's reconstruction works at Berbir, and preparing the Gradiška fortress for a future war, all took place in the last third of the century. On the border near Gradiška, first minor clashes were provoked as early as 1783, but the war started on February 9, 1788, simultaneously at several different points of the Austrian-Turkish border. The pictures (etchings) published by Thomas Trattner show Gradiška, Drežnik, Rama and Orşova (Orsova) in 1788 as the places of the first artillery battles. A part of the etchings where Gradiška is shown also explains the directions of the artillery attacks. The second artillery battle occurred between Gradiška and Berbir on February 21, 1788, and it is shown on a second picture published by Trattner, where the damage caused by the first and the second artillery battles can be seen. A third picture shows a scene from the battle which took place on February 21, 1788, and unlike the previous two it does not include a ground plan.

On the basis of the contemporary newspaper *Wienerblattchen* from April 1789, writings of the regiment's archivist Luka Ilić Oriovčanin, annals of the Franciscan monastery in Cernik, and some folk poetry from the 19th century, the course of the siege of Berbir by general Laudon can be reconstructed in detail. This final battle, in which the Austrians were victorious, occurred in the summer of 1789. It is also shown on a fourth and a fifth etching, published around 1790 by an author different from the previous one. These pictures appeared after the Austrian-Turkish war, their main purpose being propaganda and education, which makes their historical value questionable. After the siege and occupation of Berbir, Gradiška and Berbir became a united settlement once again, but this situation could not last for long, because the Peace at Svištov (1791) obliged the Austrians to retreat from Berbir to the border line of 1741, which they actually did in 1797. The whole Austrian-Turkish war was perceived by the local population as a glorious liberation war, which, however, ultimately yielded no results.

Key-words: Austrian-Ottoman War 1788-1791, "Dubica War", border fortresses, Stara Gradiška, Bosanska Gradiška (Berbir), graphic representations.